

Ե Ղ Բ Ի Դ Բ Ի 3 Ե Դ Ե Լ Դ Ե Դ

ՏԱՐԱԶԸ ԼՈՅՍ Է ՏԵՍՆՈՒՄ ՇԱԲԱԹԸ ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

№ 43 Կիրակի 8 նոյեմբերի

ԳԻՄ

երրորդ տարի

1892

Աղբյուրի տարեկան բաժանորդագինն է 3—28 Կ. իսկ Տարազինը 6 րուբլի. ամսական 50 Կ. տոմսին Ա՝ 25 Կ. Հարցվ. Тифлисъ. Редакция иллюстр. журн. Агбюръ къмъ Таразъ, ісկь արտասահմանից՝ Tiflis-Caucase, Rédaction des jour. illustrés Agbur къмъ Taraz.

Մ ա ճ գ ռ ի ս ի ջ ը ջ ա կ ա յ ը

Նկար Գ. Բաշին՝ Նաղեանի

Վիճ. Մեմլիկ

Ե Ր Ա Ջ

Բաղիսալ Պրոսի գրողը.

(Շարունակութիւնն ևս վերջ)

րան այնպէս թւաց, որ ինքը գիւղումն է և նայում է երկնքի վրայ, ուր մայր էր մտնում արեգակը: Այդ երկինքը երևում էր նրան մի զմրուխտէ ովկիանոս, որի մէջ ցրած են այս ու այն կողմ ոսկէ և արծաթէ կղզիներ իրանց արտասովոր մարդկանցով, կենդանիներով և տարօրինակ բուսականութեամբ:

«Կարելի է, որ այս բոլորը ցնորք են,—մտածում էր հիւանդը երազի մէջ,—բայց այդ ինձ չէ խանգարում մի լաւ զննել բոլորը, ինչ որ պատկերանում է իմ առաջ»...

Ամենից առաջ նա յափշտակում էր առարկաների առանձին տեսքով: Ծառերի տերեւները մեր տերեւների պէս էին: Նրանց բունը կինամոնի գոյն ունէր, աւազը դեղին էր, գետինը խոնաւ, ծաղիկները վարդագոյն, սալիտակ, կապտագոյն. բայց բոլոր այդ բոյսերը իրանց վրայ կրում էին մի տեսակ անբացատրելի քնքշութեան և փայլի հետքեր:

Այդպիսի գոյն կարելի է տեսնել միայն ամպերի և ցօղի կաթիլների վրայ:

Բացի դրանից մեր ուսանողը պարզ տեսնում էր, որ այստեղ ինչ որ մի լուսաւոր մարմին ոչ միայն անդրադարձնում էր իր յօսը առարկաների վրայ, այլ նոյն իսկ այդ առարկաները ինչ որ մի հրաշալի լոյս են արձակում:

Այդ լուսաւորութեան շնորհիւ, աւելի խորը զննելով, մինչև անգամ քարերի մէջ կարելի էր նկատել շարժում. նրանք կամ կծկւում էին, կամ լայնանում և եղանակի ամենափոքր փոփոխութիւնից շարժւում էին, մինչև անգամ մօտակայ ամեն մի ձայնից և արձագանքից էլ տատանւում էին նրանք:

Ստեպ երևում էր, թէ ինչպէս են հոսում հիւթերը բոյսերի միջով, ինչպէս են շունչ քաշում և գոյանում տերեւները: Իսկ երբ նա սուելի սաստիկ էր լարում իր տեսանելիքը, կարողանում էր նկատել, թէ ինչպէս երկինքը ամպերի նման գլորւում են մտքերը մարդկանց գլուխներում և ինչպէս են փոփոխում նրանց հոգու մէջ զգացմունքների հաջիւ նշմարելի տեսակները:

Մի կամաց ձայն, որը ոչ մեղեդի էր և ոչ մարդկային խօսակցութիւն, խլացնում էր քարերի թեթեւ շարժումը, տերեւների խշշոցը, քամու ձայնը, մինչև անգամ մարդու գէմքի փոփոխութիւնը: Այդ լեզուով էին խօսում իրար հետ բոլոր առարկաները. ընդհանրապէս նրանց ձայները, միախառնելով, կազմում էին մի աւելի բարձրաձայն մեղեդի, մի

աւելի պարզ և երկար խօսակցութիւն: Այդպէս խօսակցում էին միմեանց հետ, առանց իրար խանգարելու, ծաղիկներ և ամբողջ անտառներ, ցօղի կաթիլներ և ամբողջ լեռնաշղթաներ:

Այդ երկրի գաղտնիքները ուսումնասիրելու համար ոչ մի մասնագիտութիւն չէր հարկաւոր, որովհետև այնտեղ ամեն մի առարկայ ինքն էր պարզում ամեն բան և ինքն էր պատմում իր գաղտնիքները երաժշտական, հասարակ և պարզ լեզուով:

յս հրաշալի աշխարհում, որտեղ մարդիկը, գազանները, բոյսերը և մինչև անգամ քարերը ապրում, զգում էին ու խօսում այդպէս արտասովոր կերպով, որտեղ աւազը փայլում էր ոսկու նման, իսկ քարի կտորտանքը մեր ալմաստից էլ սլակոս չէին պրսպւում, խեղճ ուսանողը, ամեն մի անսովոր երևոյթ էլ նկատեց...

Այնտեղ ամեն բան գեղեցիկ էր—տղամարդիկը, կանայքը և քարերը, բայց բոլորից գեղեցիկ էր այն՝ ինչ որ մեզանում կոչւում է աղքատ և տանջող: Մետաքսը, թաւիշը, մարգարիտը և ոսկին մի տեսակ անգոյն էին երևում, մինչդեռ այնտեղ կոպիտ ու հաստ կտաւը, գիւղացու տրեխները և մուրացկանների ցնցոտիները զրաւում էին ընդհանուր ուշադրութիւնը: Դէմքի կանոնաւոր գծազրութիւնը և մարմնի կլասիկական ձևը իրանց միակերպութեամբ ձանձրացնում էին մարդու տեսանելիքը, իսկ նիհար, անդամալոյծ և ծաղկատար երեսով մարդիկը շարժում էին բոլորի հետաքրքրութիւնը:

Այդ աշխարհում մի գեղեցիկ մարդ տեսնելիս խեղճ ուսանողը շուտ էր տալիս իր երեսը և ասում. «այդպիսիները շուտ են»... Երևում է, որ «մօր պահածներ են»: Բայց ամեն մի ֆիզիքական սլակաւութիւն, հաշմութիւն կամ վէրք՝ շարժում էն նրա հետաքրքրութիւնը և նա ասում էր. «այս մարդը, երևի, շատ վատ օրեր է քաշել»...

Նոյնպէս զրաւում էին նրան կոտրած ծառերը, շինութիւնների աւերակները և բոլոր երկրաշարժի մատնած տեղերը:

Խեղճ ուսանողը էլ չէր հարցնում, թէ ինչու այդ կողմերում ամեն բան այդպէս գեղեցիկ ու վայելուչ էր և ինչու ամեն բանի մէջ կայ համերաշխութիւն. բայց նրան միայն հետաքրքրում էին հակառակ բաները—ամեն մի ջարդ ու փշուր եղած ու ալլանդակաւ բան նրա համար մի գիրք էր, որի մէջ սլարունակում էին կեանքի երևելի և նշանաւոր դէպքեր:

«Նրանք ինձ լիշեցնում են այս ասացածը,—մտածում էր նա,—Օրհնեալ լինեն փոքրերը և

տանջողները... և ես կարծում եմ, որ այդ փոքրերը և տանջողները իրանց մէջ շատ զբաղաւորեալ կան բանաստեղծութիւն եւ պարունակում...:

Շափիւղայի և տապալի ժայռի մօտով ծիածանի նման հոսում էր առակը: Այստեղ մի ժամանակ դժբախտ Կեսարը թաք էր կենում հազարաւոր ընկած զինուորների սուերներին, իսկ այսօր այդ միւսնայն տեղում մեր խեղճ ուսանողը նկատեց միայն մի խումբ կանանց:

Նրանց մէջ կային թանկագին հագուստներով և մարդարտագարդ մանեակներով, որոնք պննել էին բրիլլիանտի ապարանջաններով, ասեղնազործ նախշերով և փետուրներով. և բոլոր այդ տիկիները մի տեսակ տխրութեամբ և նախանձոտ դէմքով խմբւած էին մի պառաւ հրէուհու շուրջը, որը նստած էր *սելիսոնի* լի փոքրիկ տակաւի մօտ:

Շափիւղայով, յակինթով և ամետիստով զարդարւած զմրուխտէ մարգագետնի ֆօնի վրայ, որտեղ հոսում էր բրիլլիանտէ առակը, այդ տիկիները, չընայելով նրանց ճոխ հագուստին, մի տեսակ թառամած էին երևում. այն ինչ հրէուհու կօփտան, որի ծակերից այս ու այն կողմից կախ էին ընկել բամբակի կտորները, լիջեցնում էր տեղ տեղ արծաթի կտորներով զարդարւած ազնիւ բրոնզը:

Տիկիների գեղեցիկ երեսները ոչ միայն խուր էին, այլև մեռած էին: Նրանք բոլորն էլ նման էին մեռած դիակների, որոնց մէջ հազիւ նշմարելի կերպով վառւում էր ինքնաճանաչութեան կայծը, այն կայծը, որ ամեն մի ընկալ պատրաստ էր հանգչելու և չքանալու:

Լաւ զննելով այդ տիկիներին, խեղճ ուսանողը նկատեց, որ նրանք իրանց կեանքում ոչինչ չէին շինել և ոչ մի հոգս չեն ունեցել. առանց այն էլ նրանց աղքատ մտաւոր պաշարը անգաղար պակասում էր և խոստանում էր ասպագայում բորբոլին ոչնչացնել:

Իրանց մեռած դատողութեան մի փոքր կենդանութիւն տալու համար, այդ դժբախտ արարածները շրջապատել էին պառաւ հրէուհուն, որը խղճալով նրանց վրայ, թոյլ էր տալիս նրանց նախ իր կեանքի լուսամուտին և այնտեղից մի փոքր կենդանութիւն դուրս բերել:

Այդ հրէուհու պատմութիւնը շատ պարզ է: Նա երեսուն տարի շարունակ ամեն շաբաթ մի մի *սելիսոնի* և մի կտոր հաց էր տալիս այն մուրացկանին, որը ուրբաթ օրերը առաւօտեան բոլորից շուտ էր անցնում նրա ձկան տակաւի մօտով:

Խեղճ ուսանողը նոյնպէս նայեց նրա կեանքի լուսամուտի մէջ և այնտեղ տեսաւ զանազան հասակի շատ մարդկանց, որոնցից մի քանիսը կանգնած էին, մի քանիսն էլ նստած ձիւնի վրայ՝ ցան-

կապտի տակ, սանդուղքների վրայ. նրանցից ամեն մէկը հացի հետ «սելիսոնի» էր ուտում: Իսկ վերև երևում էին նրա անցեալի պատկերները: Ահա սա քաղցածութիւնից կամենում էր անձնասպանութիւն գործել, բայց հրէուհուց ընծայ ստանալով մի ձուկ, կրկին կամեցաւ ապրել. միւսը մտադրեց գողութիւն անել, բայց պառաւի հասցրած շուտափոյթ օգնութիւնը ազատեց նրան բանտից: Սա ուզում էր թողնել փոքր որդոցը ճակատագրի կամքին, նա ուզում էր փողի համար մարդ սպանել. բայց նրանցից ամեն մէկին կանգնեցնում էր բարութեան ճանապարհի վրայ փոքրիկ ձուկը և սև հացի կտորը:

Նայելով այդ մարդկանց անցեալի պատկերներին, խեղճ ուսանողը ինքն էլ էր տանում այդ խեղճների քաղցածութիւնը և բարկութիւնը, իսկ յետոյ երբ նրանց մէջ երևացին բարի ձգտումներ, ինքն էլ էր զգում նոցա ուրախութիւնը:

Նա տեսնում էր այդ խեղճների ընտանիքները որ ազատւած էին վշտից, և այն մարդկանց, որոնք կարող էին զոհ դառնալ դրանց վայրենի բնագոյումներին:

Այդ ամբոխի մէջ անցուղարձ էր անում մի հաստափոր լուսալուստ: Նա մի օր նկատեց, որ բարեխիղճ հրէուհին մի աղքատ մարդու ձուկ ու հաց է տալիս. ինքն էլ նրանից օրինակ վերցնելով, իր տանը ձրի ճաշ սարքեց աղքատների համար և այն պառաւի նման՝ շատերին փրկեց անկումից:

Մի խօսքով պառաւ ձկնապանի կեանքի լուսամուտի մէջ երևում էր մի ամբողջ աշխարհ, որի մարդիկը տանջւած բայց և մխիթարւած էին. առաջ զայրացած էին, բայց այժմ հաշտւած և մխիթարութիւն գտած: Իրանց թիւը կարծես թէ օրէցօր աւելանում էր:

Խեղճ տիկիները լուսամտից նայելով աղքատների եռող կեանքին՝ կենդանութիւն էին զգում իրանց մէջ և սկսում էին զգալ իրանց գոյութիւնը: Բայց աւանդ. նրանք աւելի զգացին այդ գոյութեան դատարկութիւնը:

Պառաւ հրէուհին, բամբակէ պատառտած կոփտան հագին՝ նստած էր, ձեռքերը կրծքի վրայ դրած, նա բաց ու խուփ էր անում իր աչքերը և կարեկցական ժպիտը երեսին՝ շարժում էր գլուխը: Նրա դժբախտ հոգին, զարնանային ծաղիկներով զարդարւած ծառերի նման, լի էր բարի յիշատակներով:

«Այն կինը ուղիղ որ գուշակեց նրանց բախտ, — մտածում էր խեղճ ուսանողը: — Հիմնելով այն բոլորի վրայ, ինչ որ կատարւում է շուրջս, կարծում եմ, որ տանջելուց աւելի մեծ տրտանիք չըկայ, և

բարի գործեր անելուց աւելի մեծ բախտաւորութիւն չըկայ... Օ՛, նրանք շուտով են բազմանում. ամենայն մի բարի գործ ստեղծում է իր նման հարիւրաւորը, իսկ ամեն մի հարիւրը ծնում է նոր հարիւրներ... Եթէ այդպէս է, եզրակացրեց նա,— ես էլ կարող եմ այստեղ երջանիկ լինել... Ի դէպ, մունդիրս գլխած է, ստամոքսս դատարկ և խիզճս մաքուր»:

Բայց նրա մտածմունքը ընդհատեց մի սարսափելի ձայն՝

Ա՛յ—այ... այ—այ... այ—այ...

Նա իր ամբողջ մարմնում սարսուռ զգաց: Կարծես, դաշոյններ խրեցին նրա ականջների մէջ: Սաստիկ ցաւից աղօտացան նրա երազի բոլոր գեղեցկութիւնները:

Այդ հոգի մաշող ձայնը, հետզհետէ հեռանալով, բոլորովին լռեց, իսկ վախեցած ուսանողը շարունակեց մտածել: «Ա՛յ քեզ խաթաբալա. այս այն շունը չէ՞ կնծկնծում, որին բռնցքով խփեցի Սաքսոնեան այգում: Եթէ սա մէկ էլ կրկնի իր համերգը, այն ժամանակ մնում է ինձ փախչել այստեղից... բայց եթէ մի շուն նեղացնելու համար ես այստեղ մի այսպիսի վարձ եմ ստանում, հետաքրքիր է իմանալ՝ ինչպէս կը վարեն այստեղ այն ազնւականների հետ, որոնք մի առանձին կտրծութիւն են համարում իրանց կառավարին ապտակելը»:

Երբ ուսանողը հանգարտւեցաւ, սկսեց կրկին դատողութիւններ տալ առաջւայ նիւթի վրայ:

«Իսկ հետաքրքիր է իմանալ,—մտածում էր նա,—ինչպիսի՞ դրամագլուխ ունիմ ծառայութիւնների. կը նմանի՞ նա ձկնապան կնոջ կապիտալին, կամ այս գեղեցիկ տիկիւնների հարստութեան, որոնք ջրից հանած ձկան պէս շնչասպառ են լինում»...

Հէնց որ լրացրեց խեղճ ուսանողը այս մտածմունքները, իսկոյն նրա սրտից դուրս թռան հազարաւոր ճառագայթներ, որոնք ոսկէ թերթի նման սկսեցին սլանալ ցած գետնի վրայ: Նրանք թռչում էին նրա ծնողաց գերեզմանի վրայ այն դրան վրայ, որտեղ անց էր կացրել նա իր մանկութիւնը, խճճւում էին այն ծառերի ճիւղերի մէջ, որոնց տակ նա վազվզել է, շփուում էին այն քարերին, որոնց վրայ նա նստել, հանգստացել է, և իջնում էին այն ջրհորը, որտեղից նա խմելու ջուր է հանել: Այդ ճառագայթներից մի քանիսը փայլալուծ էին նրա ընկերներին — սիրած գիրքը, նրան ծանօթ աղջկան և մինչև անգամ լրագիրներն ու թատրոնի վերնաշարիկը:

Բոլոր այդ առարկաները սիրելի էին խեղճ ուսանողին: Շնորհիւ սրտի ճառագայթների, որոնք կասկած էին նրան նրանց հետ, նրա կեանքն ունէր նշանակութիւն և արժէք: Նա ուրախանում էր,

երբ նրա ընկերներից մէկը տօների ժամանակ գնում էր ծնողաց մօտ, կամ գնում էր տեսնելու իր սիրելիին. նա հետևում էր շահմատ խաղացողի մըտքին և վերջապէս տանում էր քննութիւն բռնող ընկերոջ հետ նրա վրդովմունքները:

Հազարաւոր ոսկէգօծ ճառագայթների միջին, որոնք դուրս էին եկել նրա սրտից և ուրախութիւն էին պատճառել նրան, կային և սև թերթեր, որոնք միացնում էին նրան չըսիրած առարկաների և մարդկանց հետ: Դրանք խանգարում էին այժմ ուսանողի հանգստութիւնը: Ուրախանում էր թէ տրտմում էր չըսիրած առարկան — սև թերթ անդադար թափ էր տալիս ուսանողի սիրտը, և նա սաստիկ ցաւ էր զգում նրա մէջ:

— «Այո՛, սէրը իսկապէս մեզ երջանկութիւն է տալիս, իսկ ատելութիւնը — տանջանք», — խորը մտածմունքի մէջ բացատրում էր խեղճ ուսանողը, և զգում էր որ անհնար է կտրել նրա սրտի սև թերթից ոչ մէկը: — «Բայց չէ՞ որ ասւած է սիրեցէք ձեր թշնամիներին», և եթէ այս գործադրելի է, ուրեմն նշանակում է, որ բոլոր մարդիկ կապած են իրանց մեծաւորների հետ ոչ միայն սիրով, այլև ատելութեամբ, այդ պատճառով էլ նրանք իրար անբաժանելի մասնիկ են կազմում»...

— Ե՛—է,—բացագանչեց ուսանողը փոքր ժամանակից յետոյ: — Այդ բոլորը հին բաներ են... Ի՛նչ լիմար բաների վրայ եմ մտածում ու ինչպէս երևում է, այսօր շատ սաստիկ տաքութիւն ունեմ, որ չորրորդ կուրսի ուսանողի գլխում այսպիսի ցնորքներ են պտտում... Բայց մի՞թէ այս սև թերթը ինձ պիտի յաւիտեան տանջեն. — հարցրեց ինքն իրան խեղճ ուսանողը, բայց բանականութիւնը նրան պատասխանեց, որ կատարւած փաստերը չեն անհետանում ոչ նիւթական և ոչ էլ մտաւոր աշխարհում: Եթէ ալիքի ամեն մի հարւածը իրանից յետոյ մի նշան է թողնում եզրի վրայ, եթէ ամեն մի աշխարհագրական դէպք նշան է թողնում մինչև անգամ ժայռերի վրայ, ուրեմն ինչո՞ւ համար մի որևէ իցէ տեղում չեն թողնիլ իրանց նշանները մարդկային մտքերի և զգացմունքների ալիքները: Ժամանակով, ի հարկէ, նրանց կարող են ծածկել իրանց տակ նոր շերտեր, բայց նրանք երբէք չեն չքանալ...

— Այդ բոլորը ուզիդ է,—փնփնթաց խեղճ ուսանողը, և կամենալով հեռացնել իրանից մռայլ մտքերը, որոնք որդների նման սողում էին թերթի վրայով դէպի նրա սիրտը, — նա մտադրւեցաւ վճռել այս հարցերը՝ ինչո՞ւ մարդու կեանքի մէջ լինում են տանջանքներ, և ինչո՞ւ համար են ուրախութիւնները:

Այդ մտածմունքից յետոյ իսկոյն նրա երազի մէջ փոփոխութիւն նկատւեց: Պայծառ և փայլուն

ընթացի վրա մի մոլոր դարձնողի, որտեղ բանում էին ինչոր երկու հսկաներ. նրանք արտաքուստ մի որոշեալ կերպարանք չունէին:

Նրանցից մէկը փութեամբ բորբոքում էր կրակը, որի միջից խաշխաշի սերմից էլ փոքր կայծեր էին դուրս ցատում. իսկ միւս հսկան բռնում էր մէկ-մէկ այդ կայծերը և դրոյն ահագին քարէ գունդերի մէջ:

— Բարի լոյս, պարոն դարբիններ, այդ ինչէք շինում. — հարցրեց ուսանողը:

— Ես փութեամբ մարդկային հոգիների սերմեր եմ փչում, — պատասխանեց առաջինը:

— Իսկ ես դնում եմ այդ հոգիները մարդկանց մարմնի մէջ, — աւելացրեց միւս:

— Փնփն, — սուլեց ուսանողը: — Մթթէ այդպիսի մի չնչին փոքրիկ սերմը կարող է մտնել այդպիսի ահագին քարի մէջ: Բայց այդ քարէ գունդը՝ ամենապակասը երեք արշին տրամագիծ կունենայ, ուրեմն ի՞նչպէս կարող է հոգւոյ մի այդքան փոքրիկ սերմ ծիլեր արձակել իրանից:

— Օ՛, եթէ ձեզ, մարդկանցդ սրանից աւելի բարակ նիւթական թաղանթ տային, այն ժամանակ դուք նրան շուտով կը յաղթէիք, խարդախներ: — Այսպէս փնթփնթաց երկրորդ հսկան:

— Մեր երրորդ վարպետը ամեն բան կը բացատրի ձեզ, պարոն, — ասաց առաջին հսկան, որը աւելի կարող էր երևում, քան թէ իր ընկերը:

— Այդ ըստէին խեղճ ուսանողը դրան մօտ տեսաւ և երրորդին, որը աւելի մուլ էր և կատարում էր նոյնպէս մի տարօրինակ գործ:

Այդ հսկան առնում էր կայծը միջին քարէ գունդը և հազար գրւանքանոց մուրճը զարկելով պողպատէ սեպին, ծակում էր գունդը մինչև կենտրոնը: Ամեն մի հարւածից քարը կարծես լալիս էր ու հռաչում, իսկ մուրճը այնքան զարկում էր, մինչև որ քարի միջից լոյսի ծիլ էր դուրս գալիս: Այն ժամանակ հսկան այդ գունդը դարձնողից դուրս էր նետում օդի մէջ և այնտեղ լոյսը բազմանում էր և ճիւղեր էր արձակում իրանից. յետոյ միւս գունդն էր վերցնում հսկան և սուր պողպատով նրան ծակում, և այդպէս շարունակ ծակում էր գունդերը մէկը միւսի յետևից:

— Խնդրեմ ասացէք, պարոն. — դարձաւ ուսանողը այդ հրէշին, մօտեցնելով ձեռքը գլխարկին, — այդ ինչ էք անում:

— Ինչ եմ անում. ես օգնում եմ մարդկային հոգու զարգանալուն, — պատասխանեց հրէշը:

— Օհօ, այդ լսւ էք օգնում: Մինչև անգամ քարը լալիս ու հռաչում է. — նկատեց ուսանողը:

— Բայց տեսէք, պարոն, թէ յետոյ ի՞նչ է լինում... Բժիշկը դուրս եկաւ դարձնողից և սկսեց զննել

միմեանց վրայ դարձած ահագին քարերը: Նրանցից իւրաքանչիւրի վրայ փայլում էին մի-մի, երեք-երեք և մինչև անգամ քսան հատ լոյսի շառաւիղներ: Երբ փչում էր խաղաղ և անուշ քամին, բազմանում էին այդ շառաւիղները և պայծառ կերպով լուսաւորում էին շուրջը. բայց երբ բարձրանում էր սաստիկ և մարդկային կրքերի նման տաք քամին, այն ժամանակ ոչ թէ միայն մի քանի շառաւիղներ, այլև ամբողջ այդ փայլուն և հոգեկան անտառը անհետանում էր:

Հրէշը սկսեց շարունակել իր առաջւայ գործը:

— Իսկ դուք ո՞վ էք, պարոն վարպետ, — հարցրեց զարմացած ուսանողը:

— Իմ անունս է Համբերութիւն, — պատասխանեց հրէշը: Եթէ ես չըլինէի, այն ժամանակ ձեր մարդկային հոգիները կըմնային խաշխաշի սերմի պէս փոքր կայծի չափ, որ նիրհում է տարրերի խորշերի մէջ...

— Օ-օ՛յ... երևի, սաստիկ մեծ է տաքութիւնս, — յանկարծ բացագանչեց ուսանողը և դուրս փախաւ դարձնողից:

Բայց այնուամենայնիւ պէտք է փորձեմ լրջօրէն դատել, համաձայն մարդակազմութեան, բնագիտութեան, գեղաբանութեան և մանկաբարձութեան: Որովհետև ուղեղս անկանոն կերպով է գործում, ուստի ինձ թւում է, որ տանջանքներն էլ ունին իրանց լաւ կողմը — նրանք նպաստում են հոգւոյ զարգանալուն: Բայց եթէ ես սկսեմ գիտնականօրէն դատել, այն ժամանակ ես կըգամ այն եզրակացութեան, որ ոչ թէ միայն տանջանքների մէջ, այլև ամբողջ բնութեան մէջ էլ չըկայ ոչ մի վերջնական նպատակ. այս բոնիս ապացոյց կարող է լինել մարդուս ականջի արտաքին ձևը — նա մի նպատակ չունեցող գործարան է, որովհետև մենք նորանով չենք կարող մի ձանձ էլ քշել, ինչպէս այդ անում են, օրինակի համար կովերը... Աւելի խոր մտածելով, խելքս այնպէս է կտրում, որ մեր աշխարհային կեանքը նման է գիմնադրական կուրսին, որը պատրաստում է մեզ համալսարանի համար... Եթէ ես առողջ լինէի, այն ժամանակ կըհաւատայի փիլիսոփաներին, որ բոլոր կենդանի աշխարհը, շվեյցարական պանրի միջի որդներին նման, ձգտում է միմիայն ոչնչացնելու «բացարձակը»... Սակայն այդ հարտմանեան բացարձակը, կամ շվեյցարական պանրը, ինքն է ստեղծել թէ իրան և թէ իր որդիներին, որպէս զի նրանք ուտեն նրան և յետոյ իրանց էլ ոչնչացնեն... Բայց այդ բոլորը կատարւում է ակամայից...

Այսպէս վերջացնելով իր դատողութիւնները, խեղճ ուսանողը ուրախ ձայնով բացագանչեց.

— Փնփն Աստծոյ, երևում է, որ տաքութիւնս այնքան էլ սաստիկ չէ. ապա թէ ոչ՝ նա ինձ կըխան-

գարէր դատել այսպէս հակիրճ կերպով և փիլիսոփաների նոր ենթադրութիւնների համաձայն:

Նա յանկարծ իր շուրջը նկատեց մի անհուն տարածութիւն, պատած սպիտակ ու փետրանման ամպերով, որոնց միջին վսեմ կերպով շարժւում էր մի գեղեցիկ պատկեր: Նա երկրիս բոլոր լեռներից բարձր էր, հագած էր կապտագոյն շորեր, որ ծալքերով ցածրանում էր մինչև ոտները. նրա ձեռքերը խաչած էին, իսկ դէմքի վրայ նկատւում էր խորին մտածութիւն: Հագուստի ծալքերը նմանում էին խոր անդունդներով ընդմիջնող լեռնաշղթաների: Այդ բարձրութիւնների վրայ և այդ վիհերի մէջ շարժւում էին մըջիւնի չափ արարածներ, որ շատ նման էին մարդկանց:

Խեղճ ուսանողը իսկոյն հասկացաւ, որ այդ պատկերը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իրականութեան արտայայտութիւն, իսկ մըջիւնի չափ մարդիկը—Գիտնականներ էին, որ հեռագիտակներով, կարկիններով, անկիւնաչափերով և քիմիական վերլուծութիւններով՝ աշխատում էին աւելի ճշտութեամբ ուսումնասիրել այդ պատկերի իսկական ձևը:

Երևում էր, որ այդ մըջիւնի չափ արարածները իրանց գործին տեղեակ և իրանց խնդրով սաստիկ զբաղւած մարդիկ էին. բայց տարաբախտաբար այդ արձանը միլիոն—միլիոն անգամ մեծ էր նրանցից, այդ պատճառով էլ նրա ուսումնասիրողներից ոչ մէկը չէր կարողանում ամբողջապէս տեսնել նրան և մինչև անգամ, ինչպէս կարգն է, քննել նրա մասերը:

Նրանք ստիպւած էին նրան չափել մօտաւորապէս, այն էլ մեծ զժառուութեամբ և դանդաղ կերպով, այնպէս որ նրանց հագուստի միայն մի ծալքը ուսումնասիրելու համար ամբողջ սերունդներ էին գործում: Այդ գիտնականները անդադար սխալւում էին և այդ պատճառով էլ վիճում էին իրար հետ: Նրանց կարծիքով իրականութեան ձևը հասկանալու համար առաջ պէտք է ուսումնասիրել նրա հագուստի ծալքերից մի քանի հարիւրը, որոնցից իւրաքանչիւրը կազմում էր երկու հարիւր վերստաչափ մի գիծ: Մինչև այսօր հազիւ կարողացել են ուսումնասիրել մի քանի կորութիւններ, այն էլ ծալքերից մէկի ներքին մասերում:

Չընայելով այդ զժառուութիւններին, բոլորեքեան խօսում էին միշտ ամբողջ պատկերի մասին, որին ոմանք ճշմարտութեան և կատարելութեան արտայայտութիւն էին համարում, ոմանք պատահականութիւնների խառնաշփոթ շերտերի միացում. այս վերջիններս բոլորովին դիւրաբար մարդիկ էին:

—Ես մի հեռագիտակ ունիմ,—գոռում էր մէկը.—նրա ապակիները այնպէս սաստիկ են, որ մինչև անգամ, նայելով նրա միջով, ես տեսնում

եմ քթիս ծայրը, բայց չընայելով դրան, ես բնութեան մէջ ոչ մի իմաստ չըկարողացայ նկատել:

—Ձեր հեռագիտակը ի՞նչ է որ,—առարկեց միւսը:—Ես հետաքոտել եմ մեծ մարդկանց մարմնի մի քանի կոշտեր, բայց դարձեալ հոգի չեմ գտնում բնութեան մէջ:

—Իսկ ես մինչև անգամ կեանք էլ չեմ նկատում նրա մէջ,—աւելացրեց երրորդը,—թէպէտև արհեստական աղբ էլ եմ շինել, որ իսկականից ոչ մի բանով չէ զանազանւում:

—Այդ ամենն մի էլ էլ կարող է անել, ձեզնից էլ լաւ և արժան,—ընդհատեց նրան հեռագիտակ ունեցողը:

—Իսկ ես իմ ընդհանուր մաքրիչիս մէջ կը փորձեմ արհեստական մարդ շինել.—բացադանչեց մէկը:

—Մաթեմատիկոսները արդէն հետաքոտել են իրականութեան զարշապսը,—մէջ մտաւ տեսականամոլ գիտնականը:—Նրանք դրա վրայ աշխատել են շատ երկար և եռանդուն կերպով, այդ պատճառով էլ դուրս են, որ այդ զարշապսի կօնտուրի, շրջագծի մէջ հիանալի կանոնաւորութիւն կայ: Այդ հանգամանքը նրանց այն եզրակացութեան բերեց, որ իրականութեան պատկերը ամբողջապէս վերին աստիճանի կատարելագործւած է, և պնդում էին, որ միւսնոյն բանաձևերն ունին նաև նրա մասերը, որ դեռ հետաքոտւած չեն:

Բայց մարմնի կոշտեր հետաքոտողները և արհեստական մարդ շինողներն աւելի շատ էին գոռում, քան թէ գիտնականները, այդ պատճառով էլ նրանց գործերը, ընդհանուր անկարգութեան մէջ, շատ դանդաղ էին առաջ գնում:

Տեսնելով այս բոլորը, խեղճ ուսանողը մտածում էր՝ «Երևի, ես աւելի կատարեալ եմ, քան թէ այս մարդիկը, որովհետև ես միանգամից հասկացայ այն, ինչոր չեն կարողանում ըմբռնել սրանց միջի ամենաիմաստունները: Իրականութիւնը ոչ պատահականութիւնների միացում է և ոչ էլ քառս, այլ մի բոլորովին ամբողջ և գեղեցիկ...»

Բայց այդ բոլորին կրկին լսեցաւ շան կընծկնոց՝

—Ա՛յ-այ... այ-այ... այ-այ...

Խեղճ ուսանողը վեր ցնցեց և բացեց աչքերը: Նա իսկոյն հասկացաւ, որ ինքը չէ գտնւում ոչ երջանիկ աշխարհում, ոչ դարբնոցում, ուր կատարելագործում են մարդկային հոգին և ոչ էլ ամպերի վրայ, ուր շարժւում էր իրականութեան պատկերը, այլ հիւանդանոցի մահճակալի վրայ: Նրան չըջապատել էին ընկերները: Նրանց դէմքի վրայ նա նրկատեց անհանգստութիւն և զարմանք:

—Ի՞նչ էք այդպէս ինձ վրայ նայում—հարց-

րեց նրանց խեղճ ուսանողը:

—Ա՛հ, խօսում ես.—բացագանչեց նրանցից մէկը:—Ուրեմն կապրես:

—Բայց գիտե՞ս, որ մէկ ոտքդ արդէն գերեզմանում էր, աւելացրեց միւսը:

—Այո՛, ճիշտ է, ես գնացել էի միւս աշխարհը.—նկատեց առողջացող ուսանողը, մտաբերելով իր հրաշալի երազը:

—Միւս աշխարհը. այնտեղ թնջ կայ, թնջ չքայ, թնջ նորութիւն իմացար այնտեղ.—այսպէս ծիծաղում էին նրա ընկերները:

Ինչքան կուզէք, ծիծաղեցէք դուք, իսկ ես ինչ որ գիտեմ, գիտեմ...

Երբ ուսանողը առողջացաւ, նա բոլորովին չէր տրտնջում իր աղքատութեան վրայ, այլ ընդհակառակը ուրախանում էր: Երբ նրան պատահում էին անպաշտպանութիւններ, նա մտաբերում էր իր երազում տեսած համբերութեան մուրճի հանած ճառագայթները, որ փայլում էին քարէ գունդերի վրայ, այն ժամանակ նա ինքն իրան ասում էր.

—Հոգիս աճում է:

Թարգմ. ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆՅ

* *

Շնորհք տո՛ւր, Մուսան, որ քո թեկնով
Գիտութեան խորքը արագ թափանցեմ,
Նւ այդ անսահման եթերի միջով՝
Նրա ոլորտից անվերջ ճաշակեմ:

Տո՛ւր ինձ այդ շնորհք, որ գիտակցութեամբ
Դառն աղէտի պատճառն հասկանամ,
Նւ մտքիս միջից առանց տատանմամբ
Մռայլ կտակածի շարքերն հեռանան:

Ինձ կուզեմ կուէլ շարութեան դիմաց՝
Շողաւոր մտքի սաւառման ուժով.
Հասնել պարզ կէտին—և այդպէս իշխած
Մզել իմ կուէլ կետերին ջատագով...

Թէ երկինք նայեմ—այդ հարուստ աշխարհ,
Թէ ճոխ, հաստատուն երկրային զարդեր,
Թէ մութ կեանքի ծով, աղէտը անհամար—
Իմ մէջ զարթնում է գիտութեան ծարաւ...

Շնորհք տո՛ւր, Մուսան, կուզեմ թափանցել—
Ծարաւի մտքիս սնունդ պարզեմ,
Կամ ճշմարտութեամբ խաւարը պարզել,
Կամ տո՛ւր ինձ շնորհք կուէլ շարի դէմ...

1891 թ.

ՅՈՒՆ. ԿՈՍՏԱՆԴՆՅԱՆՅ

Ս Կ Ի Ջ Բ Ն Ե Ր Կ Ա Ն Ց

Վէպ*)

ԽԵ.

Ահա երեւոյցան լեռան միւս երեսից հարիւրի չափ ձիաւորներ և հանդարտ քայլերով մօտենում են Նազո բէգի վրանին: Ամենից յառաջ՝ միւսներից երեսուն ոտնաչափ հեռաւորութեամբ՝ ձիու վերայ նստած գալիս էր մի անձնաւորութիւն: Դժուար էր որոշել՝ կին է նա, թէ այլ մարդ: Ծանր քայլուածքից, երկար հագուստից և երեսին ծածկած դեղնագոյն նուրբ և թափանցիկ քօղից կարելի էր հաւանակօրէն կնոջ նմանացնել տարօրինակ հեծեալին, եթէ այնքան մօրուքը շղարշի տակից չըմատնէր նրան: Միայն երեսի քօղը չէր դեղին, գլխի փաթաթանները, մինչև սրունքը փռուած ջուրբէն, կօշիկները, բոլորը դեղնածաղկով ներկուած կտորից էին:

Նա ինքն էր շէյխը՝ մահմետական քրդերի մեծ հոգեւոր պետը, որի ձիու ծնկները համբուրում էին ընդառաջ եկող բոլոր քրդերը:

Նազո բէգի վրանից բաւական հեռու շէյխը կանգնեց և աչքերը շուրջ ածեց: Նրա տեսանելիքը դադարեցին խոնարհութեամբ իրան երկրպագութիւն տուող այլատարազ երիտասարդի վերայ:

—Եֆէնդին մեզ հիւր է, ներկայացրեց քրդապետը Գարեգինին:

Վերջինս երկրորդեց իւր երկրպագութիւնը: Շէյխը բաւական դատեց գլխի աննշան շարժումով ընդունել Մելքիսեդեկեանի բարեւը:

Վրանի առաջին Նազո բէգն ինքը բռնեց շէյխի ձիու ասպանդակը, օգնեց նրան ձիուց իջնել և տարաւ դէպի վրանը:

Մինչև որ շէյխը վրանի առաջին կանգնած՝ աջ էր տալիս ջերմեռանդ քրդերի բազմութեանը, Գարեգինը խորամուխ հետազօտութեամբ ուսումնասիրում էր շէյխի անձնաւորութեան արտաքինը:

Ինչ ունէր ուսանելու. մի կմախք էր քրդերի կրօնապետը՝ պատած չորացած ուսեացած մորթով. կատարեալ մահուան պատկերն էր նա, որի փայտացած մատներն մէջ եթէ սև թագբեհի փոխարէն գերանդի տալինք, մահուան հրեշտակի դեր կարող էր կատարել:

Շէյխի սեպհական սպասաւորները, որոնք նոյնպէս հագնուած էին դեղնագոյն հանդերձ, ներս տարան վրանը մի դեղին թաղիք և փռեցին կանաչ խոտի վերայ:

Շէյխն աջ տալը վերջացրեց, ներս մտաւ վրանն և իւր համար պատրաստած տեղը բազմեց:

Բացի քրդապետից՝ բոլորեքեան մնացին դուրսը վրանի առաջին՝ ըստ աւագութեան շարուած:

—Ներս հրաւիրի հիւրիդ, հրամայեց շէյխը քրդապետին:

Գարեգինը ներս եկաւ և շէյխի աջը համբուրեց: Շէյխը ձեռքով ցոյց տուեց Մելքիսեդեկեանին իւր նախկին տեղը:

*) Shu „Տարագ“ № 40.

—Շատ բարեբաղդ եմ, ասաց Գարեգինը թուրքերէն, որ իմ ցանկութիւնս օր լառաջ կատարուեց. այս լեռը բարձրանալուս զլիաւոր պատճառը սրբութեանդ տեսքին արժանանալս էր. ես պէտք է անպատճառ բաքդ զայի, բայց Աստուծոյ կամեցողութիւնն այսպէս է եղած: Սրբութեանդ բարի համբաւը տարածուած է արեւելից արեւմուտ, բայց ամէնքի խնդրուածքն Աստուած այնպէս շուտ չի կատարում, ինչպէս անարժան մեղաւորինս. մըտքումս դրել էի քո սուրբ աջը համբուրել և արժանացալ:

—Հրամանքդ որ աշխարհքից ես, ինչ ազգ ես և ինչ գործի տէր ես, երկու խօսքով հարցրեց շէյխը:

—Խոնարհ ծառայդ ռուսաստանցի է, ինքս հայ եմ. մի փոքրիկ յանձնարարութեամբ մեր տէրութիւնից ուղարկուած եմ Երզրումի փաշայի մօտ, իսկ այնտեղից, ինչպէս յայտնեցի, ինձ այս կողմը քարջեց քո արժանաւոր աջը համբուրելու ջերմ փափագը. ես կարօտ եմ քո օրհնութեանը. խնդրեմ չըխնայես:

—Աստուծոյ և իւր սուրբ մարգարէի օրհնութիւնը լինի բոլոր հաւատացեալների վերայ, ասաց շէյխն՝ երեսը դարձրած դէպի վրանի դուռը:

—Մեր էֆէնդին շատ ջերմեւանդ և հաւատով մարդ է, մէջ մտաւ քրդապետը, ես կը խնդրէի, որ իրան հրամայէիր շարունակել այն խօսակցութիւնը, որի թելը կտրուեց քո գալստեան համբաւն ստանալով:

—Թող շարունակէ, կարծ հաճութիւն յայտնեց շէյխը:

—Ամենահաւարակ և պարզ ճշմարտութիւն էին իմ խօսքերս, սուրբ հայր, սկսեց Գարեգինը. մեր պատուական և հիւրասէր Նաթօ բէգին ես մի գործի համար երգում տուի իր լոյս հաւատովը, իսկ սա զարմացաւ, որ խաշապաշտն իսլամի հաւատը լոյս է կոչում: Նաթօ բէգը խնդրեց այս մասին իմ բացատրութիւնը, իսկ սրբութեանդ գալուստն արգելք եղաւ մեր խօսակցութեանը:

—Եւ ես ցանկանում եմ, որ ասածներդ, եթէ կեղծաւորութիւն չեն, հաստատես, խօսեց շէյխը: Մենք ինքներս գիտենք և համոզուած ենք, որ իսլամական հաւատը լոյս է, իսկ այդ ճշմարտութիւնը խաշապաշտի բերանից լսելն ուրախալի է:

—Քեզ յայտնի է, հայր, որ ամէնքիս ստեղծող ու խնամարկող անտեսանելի Արարիչը մէկ է, պատասխանեց Մելքիսեդեկեանը:

—Այո:

—Եթէ այդպէս է, ուրեմն ձեր հաւատն էլ լոյս է՝ մերն էլ. մենք, դուք և ամէն ոք հաւատում ենք միակ Աստուծուն, որին ոչ ոք մեղանից չի տեսել: Մեր ամէնքի յոյսը դէպի երկնքի ու երկրի արարիչն է, որին ամէնքս ցանկանում ենք հասնել, դէպի երկնային դրախտն է, ուր ձգտում ենք մտնել: Մեր և ձեր կրօնի մէջ եղած զանազանութիւնը զրախտի ճանապարհի մասին է: Մէկս աջ կողմիցն ենք գալիս՝ միւսս ձախ. մեզանից ոմանք լեռան վրայովն ենք անցնում, կարճկտրում, ուրիշները լեռը շուրջ են բոլորում, դաշտային եր-

կար ճանապարհով են հանգիստ տեղ հասնում: Թէ շուտ տեղ հասնողը, թէ ուշացողը, թէ հանգիստ եկողը, թէ նեղութիւն քաշողը վերջն իրանց փափագին հասան, միևնոյն Աստուծոյ տեսութեանն արժանացան: Իսկ այդ երջանկութիւնից զրկուում են միայն նրանք, որ ճանապարհին աւաղակների, կամ գազանների ճանգն են ընկնում, կամ թէ լիմարութեամբ ճանապարհից շեղուելով՝ զրոգուում են անտակ անդունդի մէջ և շնսատակ լինում:

Վերև լիշաճս բաղդաւորներն արգարներն են, որ ճանապարհաւ որ եկած լինին. իսկ վերջին լիմարները մեղաւորներն են, որոնք չարի ձեռքով մոլորուած՝ մոռանում են իրանց ստեղծողին և յաւիտենական դժոխքի կրակումն ալրուում են:

—Շատ ճշմարիտ ես խօսում, զրուիւր տմբայնելով հաստատեց շէյխը:

—Եթէ այդպէս է, եթէ ամէն մի ճանապարհից եկող վաստակածները հանգիստ պէտք է գտնեն միևնոյն ստեղծող Աստուծոյ զրկումը, այն ժամանակն ես ինձ իրաւունք չեմ տալ՝ միայն իմ հաւատը լոյս ճանաչել, իսկ ուրիշինը՝ խաւար: Ես միատեսակ երկիւղածութեամբ համբուրում եմ ամէն ազգի ու կրօնի աւանդապահ սուրբ հոգեւորականների ձեռքը՝ մէկինն աւելի ջերմեւանդութիւնով, քան թէ միւսինը, մանաւանդ՝ եթէ այս վերջինը սրբութեանդ չափ արժանաւորութիւն ունենայ. ինչ վնաս, թէ իմ սեպհականը չէ:

Շէյխը գլխով հաւանութիւն էր արտայայտում:

—Այդ իսկ է պատճառը, կրկնում եմ, ձայնը բարձրացրեց Գարեգինը, որ ես աղ լիզած, ջրի կարօտով պապակուած ոչխարի նման՝ գործս թողել եմ, լեռներն ընկել և շտապում եմ այն մարդի օրհնութիւնը խնդրել, որի սրբութիւնը թե ու թիկունք է այս լեռների վերայ բնակուած ժողովրդին, որոնց մէջ մեր պատուարժան տանտիրոջ նման կտրիճ, քաջ և հիւրասէր տղամարդիկ կան: Այո, հայր սուրբ, բարեբաղդ են քրդերը, որոնց հայրը քեզ նման Աստուծոյ սիրելին է: Այսպէս եմ լսել քո մասին ամէն մէկից:

—Աֆէրիմ, զաւակս, Աստուծոյ և իւր մեծ մարգարէի օրհնութիւնը լինի քո և քեզ նման հաւատացեալների գլխին:

Այս անգամ շէյխի խօսքերը Գարեգինին էին ուղղուած:

Մելքիսեդեկեանը վերկացաւ տեղից և երկրորդ անգամ համբուրեց շէյխի ձեռքը:

—Բայց ընչի՞ մասին բացուեց ձեր մէջ այդ զրոյցը, հետաքրքիր եղաւ շէյխը:

Գարեգինը մանրամասնօրէն պատմեց իւր և քրդապետի մէջ եղած բոլոր խօսակցութիւնները, չըմոռացաւ կրկնել Նաթօ բէգի անիրաւութիւններն և տաճկի պաշտօնեաների հետ ունեցած յարաբերութիւնները:

—Լեւոն Ալլահ, իլ Ալլահ, վա Մօհամմէտ ռուսուլ Ալլահ, մօրուքն երեք անգամ շփելով, ծորում էր շէյխը:

Մի քանի րոպէ խորին լռութիւն էր, ոչ մի շշուկ չէր խանգարում մեռեալ անշարժութիւնը: Խօսքը պատկանում էր շէյխին, իսկ նա մտածմանց

Բողոքարկայում

մէջ խորասուզուած՝ նորը շղարշեալ երեսքաշի ծակոտէններով իւր խոր գնացած աչքերի դիւրաշարժ ու մանր բիւրեղ սեւեռել էր անծանօթի երեսին և կարծես, կամենում էր երկու գործողութիւն մի անգամից կատարած լինիլ. այն է նախ՝ թափանցել Գարեգնի սրտի խորքը, կշռել նրա խօսքերի անկեղծութեան սահմանը, և երկրորդ՝ իւր աչքերէ ելեքտրական հոսանքով փշրել, խորտակել անձնապատան հայի յանդգնութիւնն ու վստահութիւնը:

Պարզ էր, որ կրօնապետը մոլեռանդութեան կատաղի բարկութիւնով եռում, բորբոքում էր և իւր ներքին հնոցում խանձել, խորովել, մոխիր դարձնել էր ուզում «ալչաք գեալուր էրմէնին»։ որ իւր սուտ հաւատը համարձակուում է իսլամութեան հետ հաւասարացնել, բայց չէլիւր խոհմութեամբ, կամ ապագայի պատասխանատուութեան երկիւղով՝ զսպում է իւր գալուցիւթը:

Բարեբաղդաբար, թէ քրդապետն և թէ բոլոր քրդերն իրաւունք չունենալով ուղղակի նայել սուրբ շէյխի դէմքին՝ գլխակոր նրա ոտքի տակ փռուած թաղիքին միայն անվստահ աչք էին ձգել, ապա թէ ոչ, դժուար թէ Մելքիսեդեկեանին էփան նըստէր իւր յանդգնութիւնը: Մելքիսեդեկեանը մեծ մարգարէի յաջորդի աչքերում կարգում էր նրա ներքին դիտաւորութիւնը և չըհասկալիւ էր ձևացնում. նա միապաղաղ հայեացքով, սպասողական դրութեամբ՝ ուրիշների հետ միասին՝ մնում էր սուրբ մարդի պատասխանին և վճռին:

— Շատ և շատ ուղիղ և խելացի են ասածներդ, էփէնդիմ, ի վերջոյ հանդարտօրէն գլուխը շարժեց շէյխը, Աստուած առաքինութիւնն անվարձ չի թող-

նիլ, ամէն ազգի իր հաւատովն ու գործովն իրան պատշաճ տեղը կըյատկացնէ: Ջէննէթի (Դրախտ) մէջ տարածութիւնը մեծ է և ըստ աստիճանի կարգաւորուած. հարկւրաւոր մարդիկ կարող են կանաչ դաշտի վերայ միասին սեղան նստել, բայց վերին և ստորին կողմերի պատիւը ստորինների հետ միատեսակ չի լինիլ. վերեւ բազմածների վայելած անուշեղէնների հոտովը միշտ կշտանում են վերջերումը նստողած, թանէ սպաս խփշտող, անկիւններից ժողովուած ամբօխը: Այդպէս էլ արքայութիւնն է. իսլամն իւր արժանին պատիւն ունի, մնացածներն էլ քաղցած չեն մնալ:

— Աւելի էլ աչքածակ չենք գտնուիլ, սուրբ հայր, գլուխ՝ իջեցրեց Գարեգինը, թող մենք սրբութեանդ արժանաւոր աղօթքով Ջէննէթը մտնենք և մեզ բաւական է ձեզ նման արժանաւորների վայելած անուշեղէնների հոտովը կշտանալ:

— Սպրիս, ապրիս, զաւակս, քիչ ուզիր, որ շատ ստանաս, մեծ մարգարէն թող բանայ ամէն մարդի աչքերն, ինչպէս որ քո պայծառ միտքդ է լուսաւորել:

— Իսկ ի՞նչ կը հրամայես, տէր իմ, ծառայիդ վերջին կարծիքին, գոհաբանական երկրպագութիւնով հարցրեց Գարեգինը շէյխին. արդարացի չէ՞ն ասածներս՝ տաճիկ մեծաւորներին տանելիք պարգևների մասին. ես պնդում եմ, որ մի բաժակ դառը սուրճի համար մեղք է հարկւրաւորների անմեղ արիւն թափելը:

Բոպէն յաջող էր, շէյխը Գարեգնի բոլոր ասածներն ընդունեց:

Նա այն ևս խոստացաւ, որ ինքը կը պատուի-

ըէ բոլոր քրդերին այսուհետեւ հայերի հետ սէր միաբան լինել և կրօնական խտրութիւնները մի կողմը թողած՝ հայերին իրանց կրօնով տարբեր եղբայրն ընդունել:

Գարեգինը գիշերեց քրդերի մէջ և միւս օրն ուրախ տրամադրութեամբ վերադարձաւ լեռներից: Նոյն օրը նա երկու նամակ ուղարկեց՝ մինը Ռուբէն Ասքանազեանին և միւսը Վարդա:

ԽԸ.

Միայն երկու ընկերների մէջ չէր, որ թղթակցութիւնները շարունակուում էին. չորս հոգի էին, որոնք ուխտել էին առ առաւելն երեք շաբաթը մի անգամ իրար հետ գրաւոր խօսել:

Սև էին անցնում համար Արփիկի մէկ մէկ կարգաւ հասցէներ և գտնել իւր անուանն ուղղածները, կամ մտածել, թէ որն իւր հասցէին ուղղածներից յառաջ և որը վերջը կարգայ:

Արփիկը գիտէր, որ չորս նամակից երկուսն իւրն և երկուսն եղբորն են: Սրտի նախազգացութեամբ աչքը ջուր կտրած աղջկայ մատներն իւրովի յափշտակում էին իրան պատկանած նամակներից դեռ մինը՝ լետույ միւսը:

Այդ մինը Ռուբէն Ասքանազեանի գրածն էր, այդ մինն էր, որ զգալի չէր անում Արփիկի սրտին իւր հօր կողմից օր օրի վերայ աւելացող, անտանելի և կոպիտ վարմունքներն ու գործ դրած բռնութիւնները:

Արփիկի գազան ու դաժան հայրը՝ ազգի դաւաճան Զէլէբեան Սարգիս աղան՝ լոյսը բացուելիս, մութը մթնելիս՝ ամենակոպիտ հայհոյանքներով լիջեցնում էր աղջկանն իւր խոստումը, որ տուել էր Ղայմաղամին:

Եթէ չենք մոռացել, Ղայմաղամը կամեցել էր Սարգիս աղայի տան բիւլբիւլին ոսկէ վանդակում երգել տալ իւր հարեմում:

Հեռու չէր ժամանակը. հոյակապ մզկիթը բարձրացրել էր իւր գմբէթը մինչև երկինք, նրա մինարէյի ոսկի կիսալուսնի փայլը ցերեկն անց ու դարձ անող հայերի սիրտն էր խոցոտում, գիշերն իւր համանուն գիշերային լուսաւորի լոյսի հետ էր մրցում:

Մզկիթի արտաքինը բոլորովին պատրաստ էր. մինչև մի ամիս՝ ներսի մաքրութեան և կահաւորութեան գործն ևս կաւարտուի և միւս լուսնի 15-ին՝ տաճկական մի հանգիստաւոր բայրամի օր մեծ մուֆթին մեծ մարգարէի տաճարի մէջ կառնի. Զէլէբեան Սարգիս աղայի ձեռքից նրա դստեր ձեռքը և կրթանձնէ Բ. քաղաքի Ղայմաղամին:

Տաճկական քէրինի (պսակակատարութիւն) սովորական ծէսից տարբերուելու է Ղայմաղամ Օսման էֆէնդու և Արփիկի ամուսնական ծիսակատարութիւնը:

Օսման էֆէնդու փառամոլութեան հաճույքը լրիւ կըլինի, երբ հայ քահանան՝ իսլամի հոգեւոր պետի հետ՝ հայի ձեռքով շինուած մզկիթի մէջ հայ-քրիստոնէական պսակի արարողութիւն կատարէ:

Զարմանալին այս է, որ Մահմէտի մոլեռանդ աւանդապահ մեծ միւֆթին՝ հակառակ իւր մէջ արմատացած համոզման՝ յօժարութիւն էր յայտնել մզկիթի մէջ խաչը ներս տանել:

Բ. քաղաքի բոլոր հայերն և տեղական քահանայքը վաղուց լսել են և սգի մէջ են. քահանայքն իրանց առաջնորդի ներկայութեամբ որոշել են նահատակուիլ և տաճկական մզկիթ չըմտնել, իսկ Սարգիս աղան ընչացքի տակ միայն ժպտում է և սառն արհամարհանք արտայայտում:

— Երբ իրանց ոտքը գնամ, թող չըգան և չը պսակեն իմ աղջկանս, տուում էր նա. ես ունիմ իմ քահանան:

— Այսօր քեզ վերջին անգամն եմ հրամայում, ցուցամատը թափահարեց մի առաւօտ Սարգիս աղան՝ դուրս գնալուս՝ Արփիկի վերայ: Այս օրուանից դու պատրաստութիւնդ տես, մօրդ հետ գնացէք Միտհատ աղայի կնոջ մօտ, նրա հետ խորհրդակցեցէք, Տաճկի նորահարսին անհրաժեշտ արդու գարգն իմացէք և պատրաստութիւն տեսէք: Մի ամսից Օսման էֆէնդու կինն ես լինելու:

— Կրկնում եմ, թող կամակորութիւնդ, եթէ չես ուզում մազերիցդ քարշէ քարշ գալով՝ մզկիթը մտնել. պատասխանեց Սարգիս աղան իւր աղջկայ բացասաբար գլուխը շարժելուն և դուրս գնաց:

Զուգադիպաբար՝ հօր սպառնալիքն այն օրն էր, երբ Աւետիքը տուն եկաւ և վերը յիշած չորս նամակը դրեց քոջ առաջը:

— Թող վերջինը լինին սրանք, լալով ասաց Արփիկը՝ նամակների միջից Ռուբէնի գրածը վերցնելով, հերիք է, էլ տանել չեմ կարող, մարմնական ոյժս ձեռք է վերցնում այսուհետեւ ինձ օգնելուց, գրենք Ռուբէնին, թող շտապի գայ:

— Ահա հէնց ինքն ևս իւր կողմից յիշում է, որ իմ սև պսակի օրերը մօտեցել են, նա սպասում է իմ կամքին, որ բաւական համարի թափառականութիւնը, աւելացրեց աղջիկը՝ Ասքանազեանի նամակը կարդալուց յետոյ:

— Ինձ ևս գրում է, որ մտադիր է շուտով գալ, այդպէս են վճռել Ռուբէնն ու իւր ընկեր Գարեգինը՝ վերջին տեսութեան ժամանակ, պատասխանեց Աւետիքն՝ իւր հասցէին եղած նամակը կարդալով:

Վերն ասացինք, որ չորս նամակից երկուքը Արփիկի և երկուքը Աւետիքի հասցէին էին, այժմ պետք է աւելացրած, որ գրողներն էին Ասքանազեանն և Մելքիսեդեկեանը:

Գարեգինը թէպէտ անձանօթ էր Զէլէբեան քոյր ու եղբորը, բայց Ռուբէնի միջնորդութեամբ՝ բարեկամական և մօտեմական կապն ամենամօտ հարազատների յարաբերութիւն էր հաստատել քոյր ու եղբոր և երկու ճանապարհորդ ընկերների մէջ. նրանք փոխադարձ խոստումն էին արել՝ իրար հետ թղթակցել:

Որոշեալ կեդրոնատեղիք էին նշանակուած, ուր տեսնուում էին Գարեգինն ու Ռուբէնը. այդ տեղերում ստացուում և նոյն տեղերից գրուում էին նամակները:

— Տեսնենք՝ ինչ է գրում Գարեգինը, մի անգամից խօսեցան Արփիկն ու Աւետիքն և պատահեցին Մելքիսեդեկեանի գրած ծրարները:

Գարեգինը տալիս էր վերջերումս իւր կատարած ճանապարհորդութիւնների և գործերի հաշիւը: Նա յիշում էր նոյնպէս, որ շատ չի քաշիլ, ինքը

կը զրկուի իւր սիրելի բարեկամների հետ քաղցր գրաւոր զրոյցներ անելու բաղաւորութիւնից: Ռուբէնի հեռանալուց յետոյ՝ աւելացնում էր Գարեգինը՝ ինքը կըմնայ ինչպէս մի ընկերը կորցրած լծան եզրը, որ չի կարող միայնակ քարշել արօրը. մանաւանդ, որ իւր անցաթղթի ժամանակը լրանալուն մօտ է ու մասնաւոր գործերը հրաւիրում են նրան հայրենիք:

—Ափսոս և հազար ափսոս, չարժանացանք մեր պատուական բարեկամի տեսութեանը, միաժամանակ ցաւ յայտնեցին Արփիկն ու Աւետիքը:

Քոյր ու եղբայր նոյն օրը ստացած նամակներին պատասխանեցին:

—Պատասխանիդ չենք սպասում, քո ներկայութիւնն է անհրաժեշտ, շեշտեցին Արփիկն ու Աւետիքը Ռուբէնին, եթէ հնար է, հետդ բերես մեր պատուական, անտես, անծանօթ եղբայր Գարեգինին, թող մեզ չըտեսած՝ չըհեռանայ Տաճկահայաստանից:

—Նախազգուշացնում եմ քեզ, Ռուբիկոս, աւելացրեց Արփիկը, էլ ոյժ չունիմ տանելու և դիմադրելու, մինչև օրս քո անունն է ինձ զօրավիգն եղել, իսկ այսուհետև ներկայութիւնդ է փրկելու: Ոչ տրամի՛ և ոչ վախեցի՛, տղամարդ ես ամուսնական իրաւունքով, արի և գործի՛ր՝ ինչ սիրտդ և կամքդ քեզ կը թելադրեն՝ ասպագայ կենակցիդ վիճակը որոշելու:

Քեզ անհամբեր սպասող Արփիկը:

Չորս օրից վերջը մի ուրիշ նամակ Արփիկի կողմից առանձին սուրհանդակի ձեռքով հասաւ Ռուբէնին:

Ահա ինչ է գրում աղջիկը. —Մի ուշանար: Այս առաւօտ հայրս ներս մտաւ և վճռապէս յայտնեց, որ այս լուսնի 15-ին, այսինքն ուղիղ ութ օրից յետոյ՝ երբ գիշերային լուսատուն կը բոլորի և մարդկանց երեսին ուղղահայեաց կը նայի, կատարուելու է իւր նորաշէն մզկիթի բացման հանդէսը: Նոյն օրը պիտի ես սևապսակ հարս գնամ Ղայմաղամին: Երկու հանգէսը միացած՝ լցնելու են հօրս ուրախութեան չափը:

Աւետիքի և մօրս հետ խորհրդակցեցինք և եկանք այն եզրակացութեանը, որ Տաճկաստանում մեզ կենալն անհնար է. Բաղդադից ու Մուսուլից կը վերադարձնէ մեզ Օսման էֆէնդին. միակ ելքն էջմիածին փախչելն է: Այս ևս կասեմ, որ եթէ հոգևոր Տէրը մեզ չը պաշտպանէ, Օսման էֆէնդին այնտեղից էլ յետ կըբերէ, փաշան իւր կողմն է:

Ուրեմն արա, ինչ կարող ես. այս գործում մեր ամենամեծ օգնականը կըլինի քո և իմ հոգեկից եղբայր Գարեգինը:

Լուսնի 15-ին ամենից յարմար օրն է մեր փախուստը դուրս բերելու, տաճիկները բոլորեքեան օրուան հանդիսով և հօրս առատ ճաշկերութով լլփացած կըլինին:

Իմ կողմից միանգամայն ապահով կաց, այսօրուանից անկողին եմ մտնելու, հաւատացած եմ, որ իմ պատճառաւ մզկիթի բացումը չեն յետաձգի,

այն օրը Տաճկական մեծ քայրավ է, Վալի փաշան հաճութիւն է յայտնել անձամբ բայրամը տօնել հօրս շինած մզկիթում և արդէն այսօր եկել է. ինչպէս լսուում է, պաշտօնական գործեր ևս ունի կատարելու:

Անկարծիք, Ղայմաղամի հետ իմ ամուսնութիւնը կը մնայ մի ուրիշ անգամի, կիսամեռ դիակին պսակի չեն տանիլ. այս այնքան ուղիղ է, որ չափ և այն, որ մինչդեռ սրտերակս զարկում է, հազարաւոր զայմաղամների վոհմակներ չեն կարող ինձ խել քո գրկից, այդ միայն մահուան հրեշտակի անընաբարելի իրաւունքն է:

Մեր Աւետիքը նոյնպէս որոշել է հիւանդ ձևանալ, տօնի օրը մեր տանը մեծ հացկերութ է լինելու, փաշան ինքը ներկայութեան խօսք է տուել. հօրս սրտի փափագն է, որ փաշային սպասաւորէ մեր Աւետիքը, հայրս ուզում է պարծենալ իւր խելացի և գեղեցիկ որդւով. իսկ Աւետիքն այդ չի կամենում. ուրեմն հօրս երկու ցանկութիւնից և ոչ մինը չի կատարուիլ:

Տօնի օրը մեր տան կանացի բաժնի դուռը շարունակ փակ կը մնայ, կը բացուի միայն նրա առջևը, ով երեք անգամ դուռը բաղխելուց յետոյ՝ կարտասանի հետեւալ պայմանաւոր խօսքը. «Բո ծեռքով պատրաստած կարկանդակ կուզեմ», Սալվիբաջի:

Վերջին անգամ զգուշացնում եմ, չըվախենաս ոչ գունատութիւնիցս և ոչ այլ-մարդու տարազիցս: Ինչ որ անելիքն է՝ պէտք է անել:

Արփիկը

ԽԻ.

Տաճկաստանի Բ. քաղաքում մեծ հանդէս է. խանութները բոլորը փակուած են, քաղաքի զլխաւոր հրապարակը բռնուած է ժողովրդով:

Այս աչն հրապարակն է, ուր երեք տարի յառաջ՝ տեղական հայ հասարակութիւնը որոշել էր եկեղեցի շինել, իսկ այսօր մի փառապանծ մզկիթ իւր սրածայր մինարէով հրապարակի վերայ տընկուած՝ զարաւոր, բարձրաթռիչ բարդի ծառերի կատարներն իւր բարձրութեան կիսումն է թողել:

Հրապարակի ճակատը՝ ուր մզկիթն է՝ բռնած են հարիւրաւոր ուլէմներ, զագի-զադիներ և այլ տաճկական հոգևորականներ և պաշտօնականներ: Նահանգի ամենից մեծ միւֆթին վալի փաշայի հետ մետաքսէ գորգի վերայ առաջին տեղումն են կանգնած:

Տաճիկ մեծաւորներից յետոյ՝ բազմաթիւ քրդի ցեղապետներ ու աղաներ իրանց հսկայ և առնուկան կազմուածքովն աչքի են ընկնում:

Ուղղափառ մուսուլմաններին բաժանել են քրիստոնեաներից մի գունդ ասկեր (զօրք), որոնք առանց աչք ու ճակատ հարցնելու՝ անխնայ հրացանների կոթերով զարկում են իրանց ետևը կուտակուած հայերին և ուրիշ քրիստոնեաներին: Զինուորներից աւելի՝ վայրագօրէն ոստիկաններն են մահակներով, մտրակով և սրի բուլթ կողմով դէմքեր ալյանդակում. ընդունուած զեաւուր անարգական բառի հետ՝ շատ ու շատ անգրելի հայհոյանքներ դուրս են թափուում կարգապահների բերանից: Ել ոչ մեծ է որոշուում, ոչ փոքր, ոչ հարուստ և ոչ

աղքատ, դասակարգի խտրութիւն չըկայ, պատժական գործիքները շարունակ գործողութեան մէջ են՝ քրիստոնեաներին կարգի բերելու, պաշտպանուում են միայն նրանք, որոնք փողը չեն խնայել և մի ոստիկանի բուռը կոխելով՝ նրա քամակին հովանաւորուել են:

— Վայ գլուխս, կսկծում է մինը, վայ աչքս, լալիս է երկրորդը, աւանդ ճիւղւեցի, թողէք, թողէք, ի սէր Աստուծոյ, հեռանամ, կորչեմ, իրանց տաճարն էլ գլխներին փչի, շինողն էլ Լուսաւորչի լուսիցը զրկուի...

Այսպիսի բացականչութեան վայնասուններ ամէն կողմից լսուում են, բայց ազատուել անկարելի է. խռնուած ամբոխի միջից ոչ յետ կարելի է գնալ և ոչ յառաջ, երկու կողմից խուժանը զօրքով շրջապատուած է, հեռանալ գնալ ոչ ոք իրաւունք չունի, ներկայ լինելն էլ կամաւոր չի եղել, քաղաքի ամբողջ արական սեռը պարտական էր մասնակից լինել հանդիսին՝ տօնակատարութիւնն առաւել շքեղ անելու և իսլամի յաղթանակի առաջին խոնարհելու:

Ահա լսուում է մինարէյի ծալրից ուլէմի միապաղաղ ձայնը. ահա ընդհանրացու ուղղափառ մուսուլմանների շրթունքների իսլամական դաւանաբանական փառագորութիւնը. «*Ընա Ալլահ Իլ Ալլահ, վա Մահամմադ օռուսու Ալլահ*»:

Վալի փաշայի և մեծ միւֆթու կարգումը թանգագին գորգերով և գոյնզգոյն կերպասներով կահաւորուած մի պատշգամբանման ժամանակաւոր բազմաց է բարձրացած: Շինուած է այն մի անձնաւորութեան համար:

Գերերջանիկ պատուարժանն ամէն կողմից նրկատուում է. նա ուղղափառ մուսուլմանների հետ չէ աղօթում, այլ միայն լուռ վկայ է իսլամականների ջերմ աստուածաշնորհութեան:

Արտաքին տեսքով, տարագով, մօրուքի խուզուածքով և ուրիշ նշաններով լիշեալ անձնաւորութիւնը թէպէտ չէր զանազանուում Օսմանցի թուրքի հարուստ վաճառականից, բայց սովոր աչքը և մարդաբանական գիտութեան քաջահմուտ մասնագէտն առաջին իսկ հայեացքից մեր պատուելի անձնաւորութեանը հայ անուն կը տալին:

Եւ սխալուած չէին լինիլ. միակ հայ-քրիստոնեան էր երջանիկ Սարգիս աղան, որ այսօր տաճկից աւելի պատուի էր արժանացել և տաճկական նորակառոյց տաճարի առաջին փաշայի և մեծ միւֆթու հետ մի կարգում կանգնել էր:

Ահա բարձրացաւ նախապատրաստած ամբիոնը ինքը մեծ միւֆթին և երեք անգամ հազաց ու կոկորդը մաքրեց:

Սի կարճ յառաջաբանով մի մեծ օրհնութիւն կարդաց միւֆթին և յետոյ սկսեց աղբրի նման դուրսթափել բերանից հետեւեալ երեւելի աստեանաբանութիւնը.

— Ուղղափառ իսլամի օրհնալ զաւակներ, գոչեց միւֆթին, արեւելից արեւմուտք, հարաւից հիւսիս Ալլահի անունն է փառաբանուում, 72 միլլէթ (ազգ) Աստուած է կանչում, բայց Ալլահն ամէնքից աւելի Իսլամի ձայնն է լսում, որովհետեւ կրօնների ճշմարիտներից ամենաճշմարիտ ճշմարտութիւնները

դուրանի էջերն են բռնած, Աստուծոյ ճշմարիտ մարգարէն մեր մեծ մարգարէն էր, որ Աւուրանի լոյսը համատարած արեց, Մահմեդի երկրասասան սուրն էր, որ դողացրեց աշխարհն և Աստուծոյ խօսքը շատ անհաւատների ճանաչացրեց:

Տեսէք, թէ որքան գերազանց է մեր կրօնը, որքան հզօր է մեծ մարգարէն, որ այս քաղաքում, որի բնակիչները կիսից աւելին զեւալուր են, զեւալուրի ձեռքով իրանց համար աղօթարան են կանգնացնում: Այո, մեծ մարգարէն բարի միտք տուեց քաղաքիս ամենից պատուելի հարուստ հայ իշխանին՝ մեր սիրելի Սարգիս էֆէնդուն, որին դուք ամէնքդ տեսնում էք. սա այսօր արժանացել է մուսուլմանների հետ մի կարգում, բայց ամենից բարձր տեղը՝ կանգնելու և մարգարէին աղօթելու:

Աշխատասէր մշակն իւր վարձը կը ստանայ. մի տարուց աւելի է, որ մեր Սարգիս էֆէնդին արեգակի տակ տապակուելով՝ իր հսկողութիւնով շինել էր տալիս այս փառաշէն տաճարը. Սարգիս էֆէնդին 2000 լիրայ ոսկի է ծախսել և շինել մի այնպիսի հոյակապ մզկիթ, որի նմանը դժուար թէ համայն Անատոլիայումը գտնուի, միայն Ստամբուլում կարող է այսպէսը լինել:

Մենք, ուրեմն, ուղղափառ Իսլամներ, օրհնենք Ալլահին, գովենք նրա մեծ մարգարէին և կեանք ու արեւշատ թիւն խնդրենք Սարգիս էֆէնդուն:

Ասեմ ձեզ, թէ քնչ բարի և առաքինի գործ կատարեց Սարգիս էֆէնդին.

Հինգ տարի սրանից յառաջ՝ մեր ուլէմներից մէկն երազ է տեսել. նրան աւետիք է տուել ինքը *փեյլամըարներ*ի *փեյլամըարը*, որ երբ այս քաղաքումը գեալուրի ձեռքով իւր համար մի մզկիթ շինուի, քաղաքիս և շրջակայ զեւալուր ազգերից շատերը կարճ ժամանակի մէջ գեալուրի շինած մզկիթում ուղղափառ մուսուլմաններ կը դառնան:

Հապա տեսա՞ք, որ բարեպաշտ Սարգիս էֆէնդին իր աստուածահաճոյ առաքինական գործովն այս քաղաքում իսլամութեան դռները լայն բաց արեց:

Աղաչեցէք, սիրելիք, Ալլահին, որ մեր Սարգիս էֆէնդուն փակ աչքերը մի օր բանայ, որ իւր շինած տաճարի մէջ արժանանայ լոյս հաւատին:

Ասացէք՝ Ամէն:

— Ամէն. շնչոցը տարածուեց օդի մէջ.

— Շատ ապրի՞ Սարգիս էֆէնդին, թնդաց ամէն կողմից:

Սարգիս աղան յետ դարձաւ և մի քանի անգամ գլուխ իջեցրեց մուսուլմաններին:

— Սի ուրիշ աւետիք էլ տամ ձեզ, սիրելիք, ձայնը բարձրացրեց ամբիոնից մեծ միւֆթին. մեր Սարգիս էֆէնդին ուխտել էր, որ իւր սքանչելի ձեռակերտի մէջ իւր մի հատիկ նազելի գուտարը պարգև տայ մեր բարերար զայմաղամ Օսման էֆէնդուն: Մեր պատուական Օսման էֆէնդին սիրով յօժարացել էր Սարգիս էֆէնդուն այդ շնորհքին արժանացնել. այսօր՝ տաճարիս բացման օրը հանդիսի հետ միասին՝ մենք պէտք է կատարելիք մի փառաւոր հարսանիք, իմ ձեռքով պէտք է այսօր ձեր ներկայութեամբ քեանքինը կտրէի. մեր

ողորմած վալի փաշան մարգասիրական շնորհք էր արել ինքը դառնալ հանդիսակատարն և հենց այդ պատճառաւ այսօր իւր քաղցր տեսութեանը մեզ արժանացրել է։ Բայց մի աննշան անյաջողութիւն մեր ուրախութեան մի մասն անկատար թողեց։ Մեր համեստ հարսնացուն չը կարողանալով տանել իրան վիճակուած մեծ բաղդաւորութիւնը, ուրախութիւնից այս գիշեր յանկարծ հիւանդացել է։

Եւ որովհետեւ հարսանիքի ամէն պատրաստութիւնն և մեծարանքը տեսնուած էր, մերողորմած վալի փաշան էլ պատուել էր մեր քաղաքն իւր այցելութիւնովը, մենք բարեւոյց դատեցինք մէկ անգամի հանդէսն երկու դարձնել։ Այսօր կատարուած ենք մզկիթի բացման տօնը, այսօր կը վայելենք տաճարի բացման ճաշը իսկ մի քանի օրից՝ երբ հարսնացուն՝ մարգարէի ողորմութեամբ՝ անկողինը կը թողնի, մի այսպիսի ուրախութիւն էլ ձեզ հետ միասին այն ժամանակը կ'ունենանք։ Սարգիս էֆէնդին ինքն իմ բերանով ձեզ բոլորիդ խնդրում է մասնակից լինել իւր ընտանեկան երջանկութեանը։ Թէ այսօրուայ ճաշը և թէ մօտիկ ապագայում հարսանիքի ծախքերը Սարգիս էֆէնդու առատաձեռնութեան արդիւնքն են։

Մեծ միւլթին իջաւ ամբիոնից և մօտեցաւ ամենից յառաջ վալի փաշային համբուրեց. ապա թեքուեց դէպի Սարգիս աղան և իւր ձեռքը ձգեց դէպի նա։

Հայ իշխանը համբուրեց իրեն գովասանող միւլթիւն ձեռքը և 200 ոսկի մէջիտիէ դրեց նրա բուռը։ Նահանգապետը զարձաւ դէպի Սարգիս էֆէնդին և թամնանարով շնորհակալութիւն յայտնեց։

Փաշային հետեւեցին բոլոր մեծամեծները. այնուհետեւ կէս ժամի չափ ժողովրդի գոհութեան աղաղակն էր լսուում։ Սյրչափ ժամանակը Սարգիս էֆէնդու գլուխն անդադար տմբտմբում էր. նա շնորհակալութեան ողջոյն էր տալիս ուրախ մուսուլմաներին։

Յաւելով պէտք է ասած, որ բազմաթիւ հայեր նոյնպէս ձայնակցեցին իսլամներին։ Հայ առաջաւորներից շատերը տաճիկների օրինակին հետեւելով՝ բարձրացան Սարգիս աղայի բազմարան և շնորհակալութիւն յայտնեցին։

Նրանից ոմանց ուրախութիւնը որտանց էր, օտարասէրների յատկութիւնն է այդ, իսկ շատերն ակամայից էին կատարում արտաքին քաղաքավարութիւնը։

Չանել չէին կարող, իշխանութեան տնօրէնութիւնն էր։

Պեռ այդքանը չէր, ինքը ղայմաղամն իւր տեղից դիտում էր հայերի տրամադրութիւնը. վա՛յ էր, եթէ մէկի երեսը տխուր տեսնէր։

— Հը', հը', հը', հի... հի... հի... հէ հէ հէ։

Այս երկար ու բարակ հատուածական ծիծաղը մեր հին ծանօթ Փալչիկճեան Նշան պատուելի ծերունուն էր՝ Ռուբէն Ասքանազեանի բազմավառական ուսուցչին։

Պատուելի Նշանը գաւազանի վերայ յենուած՝ մօտեցաւ Սարգիս աղային և շողքը ծիծաղով ասաց. — Վարձքդ Երուսաղէմ, ողորմած Սարգիս աղայ, արածդ բարեգործութիւնն Աստուած ի փա-

ռաւորում ընկալցի, հրամանքնիդ ժամանակիս էն մեծ ջերմեռանդ հաւատաւորն ես։ Մզկիթ է, եկեղեցի է՝ միւսնոյն է, երկուքն ևս Աստուծոյ աղօթատաճարն են։ Շատ և շատ ուրախ եմ, որ հայուն յատուկ խոհեմութեամբ հաւատարմութեան պարտքդ կատարած ես. հեռաւտես ես վարուած մանաւանդ, երբ գտորիկդ կնութեան ես տուեր հանուրց բարերար ղայմաղամ էֆէնդիին. անշուշտ ողջասիրական հոգիդ քեզ թելադրած է, որպէս զի ազգային նախանձախնդրութեամբ՝ մեր անտէր ազգին յարգն բարեխնամ տէրութեան առջև ի վեր հանես։

— Շատ լաւ ըմբռնել ես դիտաւորութիւնս, պատուելի, պարծեցաւ Չալաբեան Սարգիս աղան, ես գիտեմ, որ մեր հայերից շատերը միտքս չը հասկանալով՝ ինձ դատապարտում են, ինքդ ինչպէս մեր քաղաքի ամենից գիտնական պատուելին, խօսք հասկացրու այդ տխմարներին։

— Այո', այո', տխմար են, տխմար, մանաւանդ քան զամենեսին տխմարագոյն՝ մեծութեանդ պատուագոյն անարժան Սեղբոս աղան, ես քովը կեցած էի, կը բամբասէր զհրամանքդ. հայհոյեց ևս, երբ շնորհափալ մեծ միւլթիին բերանէն լսեց իւր տգէտ զաւակէն բարձրապատիւ ղայմաղամը գերադաս ընելու խոհականութիւնը։

Խնդրեմ, Նշան պատուելի, մեզ հետ սեղանակցելու շնորհքն անես, իւր երկար ներբողեանի պատասխանն ստացաւ Փալչիկճեանը Սարգիս աղայից։

— Կու գամ, անգուգական բարերար, կուգամ և տաճիկէն լեզուով աւուրն պատշաճաւոր ճառ մալ կը շարահիւսեմ, թող գերաստիճան վալի փաշան և սրբալիքն մեծ միւլթիին լսեն և զարմանան Բ. քաղաքի հայ մանկանց նուաստ դատարարակցի դատարարակութեան զգալի արդիւնքն։

Փալչիկճեանը բաժանուեց ու մօտեցաւ մզկիթի դուռը համբուրեց։

— Համբերիր, ես քո ճաշդ կեփեմ, անպիտան Սեղբոս, այս օրին էի սպասում, դեռ քիչ ժամանակ էլ կարող ես լոյս աշխարհ տեսնել, թող իմ կամակոր աղջիկս առողջանայ ու ղայմաղամի կինը դառնայ՝ նոյն օրը քո վերջին ազատութեան օրը կը լինի։ Այո', սուտ չէ ասում Նշան պատուելին, վաղուց է, որ նախանձից տրաքուում ես, բայց չես յանդգնում լոյս ընկնել, կաց, մի շտապիր, շատ չի քաշի՝ կը տեսնես։

Այս սպառնալիքն էր իւր մտքումը որոճում Սարգիս աղան, երբ Ռուբէնի հայր Սեղբոս աղան՝ գլուխը կախ՝ մօտեցաւ և երկու խօսքով շնորհաւորեց Սարգիս աղայի բաղդաւորութիւնը։

— Շատ շնորհակալ եմ, գոռոզութեամբ և հեզնաբար պատասխանեց Սարգիս աղան, այսօր և հարսանիքի օրը, կը խնդրեմ, շնորհ անես մեզ մօտ, շատ կը պարտաւորես։

Սեղբոս աղան լուրթեամբ գլուխ իջեցրեց և հեռացաւ։

Փալչիկճեան Նշանը մզկիթի դուռը համբուրելուց յետոյ՝ վերադարձին հեռուից խոր գլուխ իջեցրեց փաշային, միւլթիուն, ղայմաղամին և շատ տաճիկ ու քուրդ մեծամեծների և գնաց կանգնեց

կրկին Սեղբոս աղայի կողքին, որ նոր էր յետ եկել Սարգիս աղայի մօտից:

Սեղբոս աղայի տխրութիւնը դէմքի վերայ սլարգ երևում էր:

—Այո, այո, կըզգամ, կըզգամ և կը վշտանամ, յարգոյատուրի Սեղբոս աղայ, ասաց Գաւազեանին Նշան պատուելին, սիրտս կտոր կըլլայ, երբ մեր ազգին դաւաճանները կըտեսնեմ, որոց ամէնին գլխաւորին և՛ դու և՛ ես և շատեր ստիպեալ ենք կեղծել ու շողոքորթել: Քաղաքիս միակ եկեղեցին կիսաւեր՝ վաղը միւս օրը կըփլչի և անհամար բազմութիւն իւր աւերակաց ներքոյ կը թաղէ, իսկ ազգակործան Ձէյսպեան Սարգիսը տաճկի մզկիթ կըկանգնէ: Ուղիղ չեմ ըսիր, ողորմած Սեղբոս աղայ, հարցրեց պատուելին:

Սեղբոսը չը պատասխանեց:

—Ոհ և վաճ, ինձ կըզգամ և չեմ մեղադրեր, տէր իմ, հրամանքիդ կսկիծ ի վեր է քան մեր ամենուն ցաւը, հոգւոյս սիրելի Ղուկիկանոս կըզրկուի իւր խօսեցեալ հարսնացուէն, ծնողական սրտին համար առաւել մեծ վիշտ չի կարող ըլլալ. ես ևս, իբրև որդւոյդ հոգւոր ծնողը, ցաւակից եմ քեզի, ցաւակից և վշտակից:

Փայլիկճեանը թւաքով աչքերը սրբեց:

—Շնորհակալ եմ, քաղաքավարութիւնից ստիպումած՝ կարճ պատասխանեց Սեղբոս աղան:

Ա. խ, ինչո՞ւ չը լսեցիր ծառայիդ, տէր իմ, երբ ոտքդ եկայ և թախանձանօք խնդրեցի Խրիմեանին թակարդէն հեռու պահել զաւակդ. եթէ Ղուկիկանոս Վարազ գնացած չըլլար, այսօր անարժան հօր արժանաւոր դուստրը Ղուկիկանոսի կողակիցը կըլլար, և ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ Սարգիս կորստեան գրէն ազատ կըմնար:

Ա. հ Խրիմեան, ահ, ատածս ամենէն ատելի հայ հոգւորականը, տես քնչպէս հայ ազգութեան և հայ եկեղեցւոյն ջնջուելուն պատճառ կըլլայ, մինչև անգամ տղայոց աւագանի անունը կը փոխէ. որ ատոծան արհամարհանք առ մեր սուրբ եկեղեցին. Յիսուսի խաչելութեան հաւատացող Ղուկիկանոսի անունը որ և է Ռուբէն հայ իշխանի անունը կը վերածէ, Գաւազեան գիւրահնչիւն մականունը երևակայական Ասքանազեանի կը դարձուցանէ: Նորադանդ հերետիկոս:

Հանդէսը վերջացաւ, հայերը գլխներն ազատեցին և ցրուեցին իրանց տները, իսկ տաճիկները մնացին: Այդ օրը Սարգիս աղան մեծ հացկերոյթ ունէր. հրապարակի վերայ գետինն սեղան էր պատրաստած ստորին գասակարգի համար, իսկ մեծամեծները բազմելու էին Սարգիս աղայի փառաշէն սենեակներում:

Ծ.

Հրապարակի խնճոյքը վաղուց վերջացել է, բայց Սարգիս աղայի տանը հիւրերն ամենաուրախ տրամադրութեան մէջ են. թմրկահարներ, լարախաղացներ, ռամկական խեղկատակ խաղեր նեղ փողոցների անց ու դարձը դժուարացնում են: Հազարից մի հայ իւր տանիքի վրայից, կամ խուլ անկիւնից՝ համարձակուում է զլուի դուրս հանել և մոլեկրօն տաճիկների խառնիճաղանձ ամբոխի վայրենի խրախճանը տեսնել: Հայ կանանց հոտը կըտ-

րուել է, մկան ծակը հազար զուրուշի են առել:

Ո՞վ կը յանդգնի հրապարակ գալ. այսօր Խալամի փառաց յաղթանակն է Քրիստոսի խաչի դէմ, հարիւր գնաւորի տրիւն էլ թափուի, այսօր դիւան դատաստան չըկայ:

Ճաշն էլ վերջացաւ, մութն էլ գետինն առաւ, բայց Սարգիս աղայի թանգազին հիւրերից և ոչ մինը տեղից չի շարժուում. փողոցային խալտառակ խաղերից ոչ պակասն այստեղ է կատարուում. կիսամերկ, պագշոտ գնչուհիների արբշիւ պարերգներ, ախտաբորբոք աշուղական առասպելներ և սրախօսութիւններ, գնաւորի կրօնի հասցէին անվայել հեգնութիւններ և երգիծանքներ ոգելից խմիչքներից զգայազուրկ խլամ աղաների ու էֆէնդիների վատշուէր տուփական նետարգերն են կիսաթմբիւր գրգռել:

Ի՞նչ վնաս, թէ մահմետական կրօնը գրգռուի խմիչքներն արգելում է, սլարգ, գոյնզգոյն, քաղցրախոտ մնաստիքաները, էշխ տուող ուսմը, Փրանդաների աշխարհից եկած փրփրուն և համեղ ըմպելիքներն ասիական շէրքէթից ընչով են զանազանուում. այդ ըմպելիքները օղի հօ չէն, սատանային է յայտնի, թէ քնչ խառնուրդներից են բաղկացած:

Վերջապէս ո՞վ է քննում, թէ խոր խախտապակեայ պնակների մէջ անգաղար լցուող ու դատարուող գունաւոր հեղուկները գինի և օղի են, թէ օշարակ. գինի կամ արաղ եթէ լինէին, շշերի մէջ լցումը կըլինէին:

Մեծ միւֆթին՝ ի պատիւ համիսլամեան կրօնական հանդիսաւոր տօնի՝ իրաւունք է տուել բացի գինուց և արաղից՝ ամէն ուրախացուցիչ խմիչք գործածել. նա ինքն անձամբ ճաշակել է Սարգիս աղայի սեղանի վերայ մատուակուող բոլոր հեղանիւթերը:

Այսպէս էին արդարանում իրար առաջ մահմետի զաւակները, հետն էլ ընկերի կողը հրելով, ծածկախօսում. եթէ մեծ միւֆթին արդարև ճաշակել է այս պատուական խմիչքն ու չի կարողացել հասկանալ, թէ սա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ գետավորի ոտներով տրորած խաղողի ջուր, ապա միւֆթու ճաշակի թելերը փչացած են:

Ոչ ոք չընկատեց, որ խնճոյքի ամենաուրախ ժամանակը՝ մութը գետինն առնելուն՝ մի օտարական հայ երիտասարդ յանդգնութիւն ունեցաւ պատառել խուռն խուռփանն և մտնել Սարգիս աղայի բազը:

Երիտասարդի հագուստը տեղական հայերի տարազից փոքր ինչ տարբերուում էր:

Աներկմիտ, անծանօթին յայտնի էին Սարգիս աղայի տան ամէն քունջ ու պուճախը. տղան ծրուանց տուեց դէպի կանանց բաժինն և երեք անգամ բաղխեց կանանցի մուտքը:

—Ո՞վ ես, լուեց ներսից մի կանացի ձայն:

—Քո ձեռքով պատրաստուած կարկանդակ կուզեմ, Սալվի-բաշի:

—Տուած պատասխանից իմացանք, որ եկաւօրը Ռուբէն Ասքանազեանն էր:

—Մեռնի՛ Սալվին զանգակի սուր ձայնիդ, բացականչեց Արփիկի դայեակն և դուռն զգուշութեամբ բաց արեց, Ասքանազեանին ներս առաւ:

—Շատ շուտ, զարմացք յայտնեց Աւետիքն

յառաջ գալով և գրկախառնուեց Ռուբէնի հետ:

—Աւելի շուտ եմ եկել, քան թէ դու կրճատածէիր, մեծ միւլթու քարոզը բառէ-բառ արտագրած ունիմ, ամբոխի բազմութիւնից խոհեմութիւն համարեցի իմ հայրենի քաղաքի հեռու կողմերը մի վերջին անգամ աչք անցկացնել:

Բայց, աստ խնդրեմ, Աւետիք, յաւելացրեց Ռուբէնը, այս քննչ կրնշանակէ, ըստէն ամենայնոյն է, խաւարն աշխարհը պատում է, ռամիկը ցրուում է, քաղաքիս հսկող մեծամեծներն արբած ընկած են ձեր տանը, իսկ Արփիկս չըկայ և պատրաստ չէ. միթէ արդարեւ տկարութիւնը շինծու չէ:

—Ա՛ռ, որդի, քո պահ տուած աւանդը, Աստուած ձեզ հետ, գնացէք ձեր գլուխն ազատեցէք, ինչ գալու է՝ թող իմ պառաւ գլխին գայ:

Արփիկի կռնից բռնած՝ դուրս եկաւ միւս սենեկից Փամբուխ խաթունն և վերոգրեալ խօսքերով զտներ ձեռքը միացրեց նշանածի ձեռքին:

Գրչի ուժից վեր է նկարագրել այն խոր տըպուորութիւնը, երբ երկու սիրահարների մարմնի մորթերը շփուեցան իրար հետ. թէ քննչ հոգեզրգիռ յուզում ինքնայեռի ներսի նման քլթում քլթթում էր խօսեալների սրտում, մենք գուշակել չենք կարող, սակայն այս կայ, որ Աւետիքի և մօր աչքերից աւելի սուր գտնուեցին պառաւ Սալվի-բաջու տեսանելիքը:

—Բռնիր, Աւետիք ջան, Ղունկիիս, չես տեսնում, որ ուշագնաց մարում է, հիմի գետինը կը ընկնի, զոչեց Սալվին: Բայց արի տես, որ միւս կողմումն էլ Արփիկն է իրանից գնում: Ել չընայեց Սալվին, նա ինքն իւր կողմից գրկեց Ռուբէնիցն աւելի անզգայացած Արփիկին, տարաւ զգուշութեամբ փռածքի վրայ պտրկացրեց և վազեց դէպի ջրի սափորը:

—Խելքի արի, Ռուբէն, քննչ կանացի քնքշութիւնների ժամանակ է, հէնց հիմի հայրս կարող է իւր սենեկի դռնովը ներս մտնել և այն ժամանակն ամէն ջանք կորած է, շեշտեց Աւետիքը:

Ռուբէնի գլխին, ինչպէս թէ մի կուժ սառը ջուր դատարկես, նա սթափուեց, զգաստացաւ և ասաց. —Ես պատրաստ եմ:

—Իսկ ո՛ր է մեր ագնիւ եղբայր Գարեգինը, Սալվու տուած ջուրը խմեց ու ուշքի գալով՝ հարցրեց Արփիկը:

—Նա քաղաքից դուրս Մեծ քարափի ետեւ ձիանքն արածացնում է. նա մեզ է սպասում:

—Դէհ, ուրեմն, համբուրեցէք ծնողիս մայրական քաղցր ստինքն և տէր ընդ ձեզ, կարգադրեց Աւետիքը:

—Եթէ գիտենամ, որ իսկոյն կըբռնուիմ և կը գլխատուիմ, ասաց Ռուբէնը, մինչև մեր տունը չը գնամ և մօրս օրհնութիւնը հետս պաշար չըվերցնեմ, քայլ անողը չեմ:

—Տուն գալու ժամանակ չէ, անուշիկ գաւաղս, քո ծնողաց մէջ այնքան բարոյական ոյժ կայ, որ իրանց որդու և հարսի ոտքը կըգան և օրհնելով ճանապարհ կըգնեն:

Խօսողը Ռուբէնի մայր Մարիամ խաթունն էր: Սալվի-բաջին Արփիկին ուշքի բերելուց յետոյ՝ ինք-

նաբերաբար մտածել էր մօր ու որդու տեսակցութիւնը գլուխ բերել:

Բարեբաղդաբար, այդ իսկ վայրկենին Ռուբէնի հայր Սեղոս աղան մի հնարքով աննկատելի կերպիւ գլուխն ազատել էր Սարգիս աղայի կոչունքից և տուն էր եկել:

Սալվին երկու խօսքով ամէն ինչ պարզեց Գաւազեան ամուսիններին և իւր հետ պարտիզի միջնադռնովը քարշ տուեց իրանց տունը:

Սրբաւանդ կրօնական պսակադրութեան ծէսին դէմ չենք լինիլ, եթէ վստահութիւն ունենանք պնդելու, որ եկեղեցական պսակադարութեան չափ ընդունելի էր Բարձրելոյ Աթոռի առաջ երեք ծնողների բերանով կատարուած. հակիրճ պատկը: Ի՛նչ օրհնութիւն և բարեմաղթութիւններ, որ կարելի էր թափել մի քանի վայրկենի մէջ, չըխնայեցին Գաւազեան հայր ու մայրն և Չէլէբեան տիկինն իրանց սիրասնունդ գաւաղներին:

Արտասուքը խօսքերի շարունակութիւնը խլեց նրանց բերանից և սրտի լեզուով խօսեցրեց:

—Այսքանս կըբաւէ, ասաց Սալվին և դուրս կորցեց Արփիկին և Ռուբէնին ծնողական գրկերից:

Մի ըստէս Սալվի-բաջին ներս տարաւ Արփիկին միւս սենեակը և նրա փոխարէն հետը դուրս բերեց մի խոժողադէմ պատանու և յանձնեց Ռուբէնին:

Եթէ Ռուբէնի հոգին չգգար և տարօրինակ կերպարանափոխութեան մասին կանխօրէն տեղեկութիւն չունենար, նա արտաճաք կըլինէր՝ անծանօթ տղային նշանածի փոխարինելովը:

Փամբուխ խաթունն և Աւետիքը մի ըստէ իրանք էլ շփութեցան օտար պատանու ներկայութիւնից, թէև ալլակերպութեան գաղտնիքն իրանց տնօրէնութեամբն էր կատարուել:

Առնական հագուստը կանացի շրջագգեստից և ջուրբալից ոչ պակաս յարմարում էր ծպտեալ Արփիկին:

Չոքեց աղջկին իւր սկեսրայրի և սկեսրոջ առաջին, համբուրեց նրանց ոտքերն և ձեռքը տուեց սրտի սիրեկանին:

Մի մի վերջին համբոյր ևս տուին ամուսնու գրան շեմքումը բազմաշխատ Սալվի-բաջուն և դուրս եկան փողոց:

Սուլթը գետինն առել էր, ամբոխը նօսրացել էր, փողոցները դատարկ էին և ոչինչ չարգելեց փոխատականներին շտապելու դէպի Մեծ քարափը:

Շատ խնդրեցին երջանիկ զոյգերն Աւետիքին, որ չըհետևի իրանց, բայց նա պնդեց, որ մինչև իւր փեսայի անձնուէր ընկեր Գարեգին Մեկքիսեղեկեանի հետ չըհամբուրուի, իւր սիրտը չի հանգըստանալ:

—Լաւ է, որ մինչև վերադարձը հայրդ տուն չըմտնի, իսկ եթէ գայ և քեզ ու քրոջդ անկողնում չըգտնէ, այն ժամանակ քնչպէս կարգարանաս, չէ՞ որ այս առաւօտ հայրդ, կարծես, չէր ուղում հաւատ ընծայել քո հիւանդութեանդ, ասաց Աւետիքին Փամբուխ խաթունը:

—Վնաս չունի, մայրիկ, քանի հայրս շուտ հասկանայ իմ և Արփիկի պատրուակեալ հիւանդութիւնը, այնքան զգալի կըլինի սրտին իւր մոլորու-

Թիւնը. նա շատ ու շատ անգամ է լսել քրոջս դիմադրութիւնները. ես մեծապէս զարմացայ, որ հայրս առաջին իսկ օրը չը կարողացաւ հասկանալ մեր կեղծ տկարութիւնը:

Այս խօսքերով դուռը մօր երեսին ծածկեց Աւետիքն և հետեւեց արագավազ զոյգին:

ՊԵՐՏ ՊՈՒՇԵՆՆՅՈՒՆ

[Կը շարունակուի]

ՄՈՒՐԱՅԿԱՆՆԵՐ ՆԻ ՊԱՐԱԶԻՏՆԵՐ *)

[Մանկագրացայ «Խախտաւորութիւն և աշխատանք» հեղինակութիւնից]

Կանոնաւորապէս կազմակերպւած, քաղաքակրթւած հասարակութեան մէջ բոլոր քաղաքացիներն իրար համար դաշնակիցներ են համարուած, նրանց մէջ մի արեւն է հոսում, նրանք բոլորն էլ միևնոյն նեարդերն ունին: Թշուառի ամօթն և դժբախտի յանցանքը պէտք է վզացւին և պատաւառը մարդկանց բարձր մթնոլորտում այնպէս, ինչպէս որ մի որ և է երկրի նշանաւորներն մոլորութիւններն ու խախտաւորութիւնները ցեխոտում են և հասարակութեան կազմութեան ստորտը՝ բանւորներին և շինականներին: Բաւական չէ բաժանել իրան ուրիշից կեանքի արեւատկրասկական ձև ընդունելով. չքայտք է ճակատը կնճռել, քիթը պլշել և այսպէս ստել. «այս դժբախտութիւնն ինձ չէ վերաբերում»: Այդ դժբախտութիւնը ձեր հաղուստն է, ձեր հացի հիւթը, ձեր մարմնի միսը: Որոշեցէք ձեզ ուրիշներից, ինչպէս կամենում էք. սոցիալական կեդրոսի փոսի շոգեկացումները ձեր պաշտաններն էլ կը թափանցեն, ձեր երակներն մէջ էլ կը լողան: Ախր ոտերն և եղունգներն էլ են ձեր կազմակերպութեան կենդանի մասերը:

Մուրացկանը մի պարագիտ է, որ ծնւել է և աճել է կեդրի ու մթութեան մէջ. մաքրեցէք նրան, տէք նրա ձեռքը լոյս, էլ պարագիտ չէք ունենալ: Մուրացկանը մի գորտ է, որ ծնւում և ապրում է տգիտութեան տիղմի մէջ. չորացրէք ճահիճը, կրթութեան աշխատութեամբ պողպատու դարձրէք, այնուհետև գարշիլ սողունները կանգնեցնան: Բուրբուրեան ահագին ճահճի մի տեսակ պարագիտներ են լացարձակները. ազատ Իտալիան կորցրեց ճահճը, մեռան լացարձակները: Մտածել էք երբ և իցէ, թէ հրքան բարիք է հասցրել այդ երկույթն Իտալիային, փորձել էք երբ և իցէ Եւրոպային: Երբ և իցէ Եւրոպային, թէ Իտալիան բարոյական կէտից հրքան է օգտուել, երբ անյայտացել են իտալական այդ լացարձակները:

Եթէ դուք չէք չորացնիլ այն ճահիճը, ուր գորտեր են գոյանում, եթէ դուք չէք այրել այն թուփերը, ուր բոյն են դնում օձեր, այն ժամանակ գորտերն էլ, օձերն էլ պիտի բաղմանան շնորհիւ ձեր համբերողութեան, ձեր սեպհական ազնուութեան. այն մարդիկ, որոնք վստիսալով փողոցում ողորմութիւն են խնդրում, իրանցով ներկայացնում են մշտնջենական անբարոյականութեան դպրոց թէ մանուկների, թէ բանւորների և թէ այն ամենքի համար, որոնք նրանց մօտով անցնում են անսարքութեամբ, արհամարհանքով կամ վշտակցութեամբ:

Այն մանկիկը, որ իր մօրից ստանում է մի պղնձէ

փող Թշուառի համար, կրթութեամբ է այն սուտ համոզմամբ, թէ այն սիրոյ մեծ մասը, որ պիտի ունենանք դէպի մեր մերձաւորը, սահմանափակում է միայն այդ բանում: Կուպէկ վճարելով, որ ողորմութիւն տալն է հէնց ազնիւ մարդու կողմից խիսկան բարեգործութիւնը: Այն մանկիկը, որ սովորել է տեսնել մարդիկ և կանայք, որոնք առանց կարմրելու ձեռք են մեկնում չիմանալով, որ այդ մուրացկանները կեղծաւորում են հիւանդ ձևաճաշով և երկնքին կոչելով անէծքներ են մըմնում, երբ մեծանում է, դադարում է կարմրելուց տեսնելով մարդկային արժանաւորութեան պարսաւումը: Նրբ մանուկը յաճախակի պատահում է անամօթ մարկայից, նրա բնաւորութիւնը վատ ազդեցութիւններն է ենթարկւում, որովհետև ամեն տեղ, եթէ միայն մարդիկ հիւանդ չեն, իրեօտ չեն, անդամալոյծ չեն, պիտի աշխատեն և իրաւունք ունին հաց պահանջել, միայն աշխատելու պայմանով:

Բանւորներն և շինականը մուրացկանութեան մէջ իրանց առաջ մոլորութեան և անբարոյականութեան մըլտական դպրոց ունին: Նրանք աշխատում են, մարմնի քրտինքով են հալթալթում աղքատիկ պարէն. իսկ մուրացկանը, ինչպէս նրանց շատ անգամ պատահում է տեսնել, գինետան մէջ մսկում է դիւրին ձեռք բերած գրոշները և յաճախ անգամ ծաղրում միևնոյն ժամանակ իր բարեգործներին: Ամենալաւ բանւորն անգամ տեսնելով, որ ուրիշներն այդպէս հեշտութեամբ ձեռք են մեկնում, երեւակայում է, սը ծայրահեղ դէպքում իրանք ևս կարող են իսկ և իսկ այդպէս վարել. քիչ առ քիչ կորցնելով իրանց մասին ունեցած հաւատը, նրանք սպառում են իրանց եռանդը և բարու ու չարի սկզբունքների մէջ շփոթւում:

Մուրացկանութիւնը պատելիւրագանցութիւններ է ծնեցնում. մուրացկանը դիւրութեամբ է գող և աւաղակ դառնում. ուրեմն եթէ ցանկանում են մեր սոցիալական մարմնից պոկել աշխատանքի պակասութիւնից առաջացած չքաւորութիւնը, այն ժամանակ նախ և առաջ պէտք է ոչնչացնել մուրացկանութեան ախտը, չորացնել ճահիճը, որպէսզի երկիրը պարզաւէտ և բերրի դառնայ:

Այս յօդաձևի հարկէ մուրացկանները չեն կարգաւ. նրանք մեծաւ մասամբ, քիչ բացառութեամբ անբարեգիտ են: Նս այս գրել եմ այն բարձր և միջին դասակարգերի ազնիւ և աշխատասէր շրջանի համար, որին հասարակութեան բոլոր պարագիտներն և դատարկաբերտներն պիտի վրդովեն: Նս այս գրել եմ նրանց համար, որոնք ձգտում են հասարակական դրութեան բարեփոխման, կատարելութեան:

Ազատ երկրում, ինչպէս մեզ մօտ *), բոլոր մարդիկ — քաղաքացիներն օրէնքի առաջ հաւասար են. Ժողովուրդի ներկայացուցիչները պիտի մինչև մագերի արմատը կարմրեն, եթէ նրանք ամենայն բան, որ կարելի է, չեն անում այն ամօթալի երեւոյթն արմատախիլ անելու, որ մուրացկանութիւն է կոչւում. փոխանակ խորհելու կարմիր, թէ սե՞ր դրօշակին պիտի յարել, փոխանակ ժամանակը վատնելու Եւրոպայի և ամսաթերթի ուղղութեան մասին դատողութիւններ տալով, աւելի լաւ է մտածել երկիրը վնասակար խոտերից մաքրելու մասին, յառաջդիմութեան և քաղաքակրթութեան համար ճանապարհներ նախապատրաստելու մասին. չէ՞ որ իւրաքանչիւրը պարտաւոր է իր չափով մտածելու:

*) Տես «Տարագ» № 41

*) Խոսակցայում:

Կովկասեան տիպ—Նողայի.

Ամենայն օր ամենքս էլ միևնույն բանն ենք պնդում թէ հասարակական կարծիքը կառավարում է երկիրը. չի բաւում ընտրում է մեզ համար ժողովրդական ներկայացուցիչներ, մինիստրներ, օրէնքներ է տալիս և այլն: Բայց և միևնույն ժամանակ ամենքն էլ աչքաթող են անում, որ մեզանից իրաքանչիւրն ևս կազմում է այդ հասարակական կարծիքի մի մասը, որ հազար շիտակ և յաշտատասէր քաղաքացիներէ գումարը կազմում է մի շիտակ, հարուստ, յարգելի ազգ: Չինացիները Ամերիկայից վաճառեցան նրա համար, որ աշխատել չըզխան և բանւորները հեռու, հեռու էին կոչում: Մուրացկաններն ևս շատ հասարակական ախտերէ հետ կանխատանան, եթէ հասարակութեան ինտէլիգենտ և շիտակ անգամները լանձն առնեն եւանդով այն կեղտը մաքրել, որ բնաւորում է մեր հասարակութեան կազմութիւնը:

Այսպէս ուրեմն հեռու մուրացկաններ: Թող իւրաքանչիւր մարդ պարտաւորել իր հացով, իր սեպհական կամ իր հայրերի աշխատանքով ապրել: Թող, որ հասարակութեան հոգացողութիւնը տարածել միայն դժբախտներէ, անաւոգջներէ, անզօրներէ և խելագորներէ վրայ. նրանք այլ ևս չեն կարող զգալ այն բուռն ուրախութիւնը, հրճւածքը, որպիսին զգում է աշխատասէր մարդը իր քրտինքով, իր ընտանիքի կարիքներէն բաւականութիւն տալով, թող որ բնաւորը իր աչքի առաջ չըտեսնէ

մարդկային արժանաւորութիւններէ հրապարակական անգոսման պժգալի պատկերը:

Թող իւրաքանչիւր մարդ իր մտքում դրոշմէ մեծ մարդկանց հետևեալ իմաստալից խօսքերը.

Մեր ուշադրութեան պէտք է արժանի լինի թշաւներին օժանդակութիւն հասցնելու այն եղանակը, որով ի նկատի ունինք թշաւին այն տեսակ պայմաններէ մէջ դնելու, որ նա կարող լինի առանց կողմնակի օգնութեան ինքն իրան եօլայ տանել:

Իրկարդօ

Նս կարծում եմ թէ չունենորենք բարեք հասցնելու ամենալաւ միջոցն այն է, որ նրանց օգնենք թշաւութեան մէջ այս կերպով, որով կարելի լինի նրանց ազատել այդ վիճակից:

Ֆրանկլին

Ի հարկէ՝ բարեգործութիւնը բուժիչ միջոց է, բայց աւելի լաւ է սեղի չը տալ ախտին, քան թէ կարեք ունենալ այդ միջոցին դիմելու:

Դիւշատէլ

Հասարակութեան օգնութեան զարգացումը երկրաւի է, թէպէտ և նա մեզ իրկարար է թուում, երբոր նրանով կարելի է մարդկանց դժբախտութիւններն ամօքել: Բարեգործութիւնն էլ նոյնպէս իր ժայռերն ու անդունդներն ունի:

Դը-Միլին

Այն զթատարութիւնը, որ երևան է գալիս միայն ողորմութիւն տալով, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ այսպէս ասած մուրացկանութեան հովանաւորման մի կերպ:

Վոյտսկի

Ջանացէք պատճառել վրայ և գործողութիւնն ինքն ինքն ինքեան էլ երևան կը գալ:

Սէ

Նթէ կամենում էք մուրացկաններ չունենալ, պէտք է նրանց մարդ դարձնել:

Միկտոր Մօզիստ

Մուրացկանն է ոչ միայն այն խղճուկը, որ ցնցուտներով կանգնած է փողոցում, որ կլանում է փողին և կոպէկներ խնդրում, ոչ, կան և մի ուրիշ տեսակ մուրացկաններ, որոնք թէև մաքուր հագուստ են հագնում, սպիտակեղէն են կրում և շքեղ ապրում, բայց հոգով մուրացկաններ են: Նս մուրացկանանունը տալիս եմ այն բոլոր մարդկանց, որոնք չեն ապրում իրանց և կամ թէ իրանց հայրերի աշխատանքով, այլ հասարակաց կարեկցութեան և ողորմածութեան հաշուով:

Այն բոլոր մարդիկ, որոնք մաշում են կառավարչական անձնաւորութիւնների շէմքերը մտածելով, թէ վերջինների միակ նշանակութիւնը ողորմութիւն սահմանել է, մուրացկաններ են:

Մուրացկաններ են այն բոլոր մարդիկ, որոնք երկրապագում են հարուստներին և նշանաւորներին, որպիսզ իրանց մօտ փառաւորապէս ճաշել կարողանան:

Մուրացկաններ են այն բոլոր մարդիկ, որոնք լաւ են գրում միայն այն մարդկանց մասին, որոնք դրա փոխարէն վճարում են:

Մուրացկաններ են նրանք, որոնք պարտքերով են ապրում, իրանց բարեկամները են փոխ առնում, ոչ դերձակի են վճարում, ոչ կոշկակարի, որոնք թատրոն են յաճախում ձրիապէս ստացւած տոմսակներով, որոնք ամեն

տեղ երևում են ստորանալով և մինչև գետին մէջք կռացնելով:

Մուրացկաններ են նրանք, որոնք իրանց օրերն անց են կացնում երկրի առաջաւորները մօտ ծառայարաններում, իրանց համար պաշտօն, պարզ և ստանալու համար:

Նս մուրացկան եմ համարում այն բոլոր մարդկանց, որոնք ոչ թէ իրանց ձեռքի, խելքի ուժով են ապրում, այլ զօրաւոր և առատաձեռն մարդկանց ողորմածութեամբ և բարեացակամութեամբ, որոնք իրանց հացը ճարում են ոչ թէ քրտինքով, այլ Քրիստոսի կարմրելով:

Ամեն մի քաղաքակրթութեան երկիր պիտի ձգտէ, որ երեսն ազատէ այն բոլոր մուրացկանները, որոնք իրարից միայն հագուստներով են զանազանում և ոչ թէ բնաւորութեամբ, որպէսզի արմատախել անէ ընդմիջող պարագիծները, որոնք աճում են հասարակական անդամի մի մէջ: Թող իւրաքանչիւր մարդ գարշէ այդ պարագիծները այնպիսի զգուշացով, որպիսին զգում ենք դարչիկի անասնից, թող այդ արհամարհանքը պատիժ լինի այն մարդկանց համար, որոնք չեն կարողանում ի լուր ամենեցուն հաղորդել, թէ լրջալիս ճանապարհով են ճարում իրանց ապրուստի միջոցը:

Ձգտենք մեր քաղաքների բարոյական մթնոլորտը գտել և աղակտել անկարելի դարձնենք նրա մէջ պարագիծները գոյութիւնը, որոնք ապրում են դարչ ժանտահոտութեան և մարդկային մոլութիւնների տիրմի մէջ:

Ձգտենք մարդկանց մէջ անհատական արժանաւորութիւնը զարգացնելու, որպիսզի այդ զգացմունքն աւելի զարգանայ և հասարակութեան հարուստ, բարձր դասերից անցնէ և մշակի խրճիթն ու հիւղը, որպէս զի վերջինս էլ իր արհեստանոցում իրան նոյնպէս ազնիւ և մեծ զգաց, ինչպէս ազնիւ և հարուստ մարդն իր պալատում, որպէսզի իւրաքանչիւր մինչև անգամ տոժանալիք համեստ բանւորը իրան բարձր զգայ սնապարծ և մոլորած սրկիւնից, որպէս զի ամեն տեսակ պարագիծներ ընդ միշտ ունչանան:

Մենք հաւատում ենք, որ այդպիսի ժամանակ կարող է հասնել. ուստի յուսալով մենք էլ ենք կրկնում Պօստի աստուածային խօսքերը:

Եթէ արշալոյս գէթ միայն ծագէր
Նւ հետեւելով ցերեկը հասնէր,
Լոյսն էլ ընդ միշտ յաղթող կըլինէր:

ՍԼՈՂՈՒՄ

ԻՄ ՊԱՏԱՄՆԱՆԸ

Սինօքի անգամ գերապատիւ երեք եպիսկոպոսներ Դրեգորիս եպիսկոպոս Աղուանեանց, Սարգիս եպիսկոպոս Տէր-Դասալարեանց և Արիստակէս եպիսկոպոս Դաւթեանց, «Արձագանք» լրագրի № 123-ի մէջ յայտնել են իրանց կարծիքը մեր գրքի մասին: Վստահանում ենք պատասխանել սրբազան հայերին: Սրբազան հարք, կարդացի ձեր գերապատեւութեան քննադատական յօդւածը «Արձագանք» լրագրի 127 համարում, և ուրախացաւ որ այլոց պէս լուի խօսքով իմ գիրքս, «Համառօտ քրիստոնէականը», չէք անւանում «հերետիկոսական» կամ «անհարազատ», այլ փաստեր էք մէջ բերում, փաստեր, որոնք, ըստ ձեր կարծեաց, հերետիկոսական են: Հիմա մեր բարոյական պարտքն է ձեր բերած փաստերի դէմ

մեզ արդարացնել, ոչ ենթադրական խօսքերով, այլ նշուշաւ հեղինակութիւններով:

Առաջինը մատնացոյց էք անում իմ գրքի 56 երեսի հետեւեալ բանի վրայ թէ «Մեր եկեղեցու ուղիղ դաւանութեան համեմատ կարելի է ասել և մի բնութիւն և երկու բնութիւն ունէր Քրիստոս»:

Իմ գրքի մէջ վերոյիշեալ խօսքին անմիջապէս հետեւում է այս բացատրութիւնը. «Երկու բնութիւն ասելով՝ խոստովանում ենք նրա (Քրիստոսի) աստուածային եւ մարդկային բնութիւնը. իսկ մի բնութիւն ասելով՝ խոստովանում ենք երկու բնութեանց անբաժան և անշփոթ միաւորութիւնը: Ինչպէս որ Աստուածութիւն ու մարդկութիւն միաւորեւելով եղաւ մի Աստուածային անձն, մի Քրիստոս, այսպէս և բանի բնութիւնն և մարդի բնութիւնն միաւորեւելով եղաւ մի բնութիւն, անբաժանելի և անշփոթ: Նոյն միաւորութեան մէջ իւրաքանչիւր բնութիւնը պահպանեց իր իսկական յատկութիւնն անկորուստ, անայլայելի և անփոփոխ»:

Ձեր մէջ բերած փաստից առաջ, նոյն իսկ 56 երեսի վրայ ասած եմ. «Ապա ուրեմն, մի և նոյն Քրիստոսի միակ անձն մէջ անբաժան և անշփոթապէս միացած են երկու բնութիւնք՝ աստուածային և մարդկային»:

Դուք բերում էք իւր հերքումն իմ ասածին՝ «Հաւատամք զմին յերեց անձանց... միաւորեալ մի բնութիւն»:

Դուք ստորագծում էք «մի» և «բնութիւն» բառերը, անուշադիր լինելով դէպի «միաւորեալ» բառը: Միաւորեալ բառը նշանակում է այս դէպքում այն որ ասում ենք «յերկուց բնութեանց միաւորեալ մի բնութիւն»:

Դուք ասում էք. «Ս. Կիւրեղ Աղէքսանդրացին՝ առեալ ի բանից Աթանասի ասէ. «Մի է բնութիւն բանին մարմնացելոյ»:

— Քաջ յայտնի պիտի լինի ձեզ, որ այդ սուրբը մի է ասում ըստ միաւորութեան երկուց բնութեանց, մի ասելով ամենեւին չէ ուրանում Քրիստոսի երկու բնութիւններից մինը կամ միւսը: Ահա և նրա խօսքը. «Յետ միաւորութեանն ոչ անջատմիք զբնութիւնն ի միմեանց. և ոչ յերկուս որդիս հատանմիք զմին և զանբաժանելին. այլ մի ասեմք որդի, և հարքն ասացին՝ մի բնութիւն Աստուծոյ բանին մարմնացելոյ. (Ի թղթ. առ Սեկունդոս, Մսեր 188): Նոյն ս. Կիւրեղ Աղէքսանդրացին առ Ալիպիոս զբաժ թղթի մէջ ասում է. «յերկուց բնութեանց միաւորեալ ասեմք, իսկ յետ միաւորութեանն... մի գոյ հաւատամք զորդոց բնութիւնն» (Մսեր. 190):

Այսպէս և մենք ենք ասում. «մի բնութիւն ասելով խոստովանում ենք երկու բնութեանց անբաժան և անշփոթ միաւորութիւնը: Ուստի և Հաւատամքի մէջ ասած «միաւորեալ մի բնութիւն» խօսքին միանգամայն համաձայն է մեր դաւանածը: Ինչո՞ւ դուք զարմանում էք, որ ասում եմ «Մեր եկեղեցու ուղիղ դաւանութեան համեմատ կարելի է ասել և մի բնութիւն և երկու բնութիւն: Ահա և Մսեր մաքիստրոն ևս ասում է «Մարթէ՛ ուրեմն ուղիղ մտօք, մի ասել բնութիւն բանին մարմնացելոյ՝ կամ երկու»:

«Մարթէ՛, որպէս առաջինքն ասացին սուրբ և ուղղափառ-վարդապետք եկեղեցւոյ: Յետոյ ապացոյց է բերում այդ պատասխանին Յովհան իմաստասիրից, Ներսէս Շնորհալուց, Աթանասից, Յ. Ոսկեբերանից և Կիւրեղ Աղէքսանդրացւոց բացայայտ վկայութիւններ (Մսեր. երես 21. 189. 190):

Սրբազան հարք, եթէ դուք այնպէս էք հասկանում թէ մենք Նեստորի պէս երկու բաժանեալ բնութիւն ենք

ընդունում, ուրեմն սխալ էք ըմբռնում մեր այս խօսքը, թէ խոստովանում ենք երկու բնութեանց անբաժան և անշփոթ միաբանությունը. եթէ դուք այդպէս էք ըմբռնում, թէ մենք եւտիքոսի պէս «միաւորութիւն» ասելով, շփոթեալ և խառնեալ միաւորութիւն ենք ընդունում, դարձեալ սխալ էք ըմբռնում մեր այս խօսքը թէ՛ «նոյն միաւորութեան մէջ իւրաքանչիւր բնութիւնը (աստուածայինը և մարդկայինը) պահպանեց իր իսկական յատկութիւնն անկորուստ, անայլալիք և անշփոթ»։ Մենք Ներսէս Շնորհաւոր և Գրիգոր Աստուածաբանի հետ ասում ենք. երկու բնութիւն, որովհետեւ Աստուած էր և մարդ. «բնութիւնք երկուք, քանզի Աստուած և մարդ»։ (Ընդհանր. երես 149. տպ. յերոսաղ. 1874) և մի բնութիւն, «յաղազս է յերկուց բնութեանց անբաժանելի միաւորութեանց» (անդ)։ Սրա դէմ թնչ ունիք ասելու։

Սրբազան հարք. ձեր մասնաւոր աւրած միւս կէտն է իմ գրքի 58 երեսի այս հարցմունքը թէ «թնչ մտքով պէտք է կոյս Մարիամին անւանել Աստուածածին»։ Այս հարցման պատասխանը դուք լրել չէք տալով. Նախ և առաջ դուք պէտք է ընթերցողին ներկայացնէք իմ նախադասութեան ամբողջութիւնը և ոչ թէ կտրէք այն տեղում, ուր իմ միտքս չէ վերջանում։ Այդ կերպ վարւելով կարելի է ամենամեծ աստուածաբաններին ևս ազանդաւոր հրատարակել։ Եթէ ես Կիւրեղ Նորասողէմացու «Կոչումն ընծայութեան» գրքի գ. գլխից արտագրէի «Քրիստոս մարդ էր»՝ անշուշտ դուք նրան մարդադաւան և մեծ աղանդաւոր կը համարէիք. կամ եթէ արտագրէի «Քրիստոս մարդ էր՝ որպէս երեւեմ», նոյնպէս թիւր կարծիք կը տալի իմ ընթերցողին. բայց եթէ այդ նախադասութեան յարէի նրան անմիջապէս հետևող նախադասութիւնը ևս՝ կը լինէր. «Քրիստոս մարդ էր որպէս երեւեմ» և Աստուած էր՝ որ ոչն երեւեմ. և այս վերջին նախադասութեամբ հաղորդած կը լինէի իմ ընթերցողներին ճշմարտութիւնը։ Իմ աշխարհական քննադատները այդպէս վարեցին ինձ հետ և աղճատեցին ճշմարտութիւնը. բայց թնչ եմ տեսնում։

Դուք իմ նախադասութեան մէջ վերջակէտ էք դրել, ուր ոչ մի կէտ չըկայ և չէր դրելու, և այդ կերպով ծածկում էք ճշմարտութիւնը ձեր ընթերցողներին աչքից։

Ամենայն մի ճշմարտասէր անձը կարդալով իմ գրքի 58 երեսը՝ երբէք չի թող տալ իրան ասելու թէ ես կոյս Մարիամին՝ Նեստորի պէս մարդածին եմ համարում։ Քանի որ նոյն խի երեսի վրայ ես ասում եմ. «Հայաստանեայց եկեղեցին ուղղափառապէս դաւանում է կոյս Մարիամին Աստուածածին և միշտ կոյս», երբ ասում եմ «նրանից ծնածն է ճշմարիտ Աստուած, որին երկրպագում են երկնաւորները և երկրաւորները» և թէ «եկեղեցին պատուում է նրան և համարում փերովբէից եւ յերովբէից բարձր». երբ ասում եմ «այս մեծ պատու համար է, որ եկեղեցին նրան բոլոր սուրբերից նախակարգելով՝ ասում է. «Բարեխօս ունիմք Սուրբ զՄարիամ զԱստուածածին» և «Փառաւորեալ և օրհնեալ միշտ Սուրբ կոյս Աստուածածին Մարիամ՝ մայր Քրիստոսի, մատոյ գաղաչանս մեր Որդւոյ քո և Աստուծոյ մերոյ». այս բոլորից յետոյ մեծ զբաղւորութիւն չէ ասել թէ Նեստորի կարծիքն ունիմ դէպի կոյս Մարիամ։

Ես ասում եմ. «Թէև Յիսուս Քրիստոս ծնւեցաւ նրանից ոչ ըստ աստուածութեանն՝ որ յաւիտենից էր, այլ

միայն ըստ մարդկութեան՝ սակայն արժանի է կոչւել Աստուածածին՝ նրա համար, որ նրանից ծնւածն է ճշմարիտ Աստուած, որին երկրպագում են երկնաւորները եւ երկրաւորները»։ Դուք այդ ստորագծւած կամ նօտրած բոլոր բառերը բաց էք թողում և վերջակէտ դնում «Աստուածածին» բառի առաջ, և՛ «այլ միայն ըստ մարդկութեան» խօսքի մէջ «միայն» բառը շեշտում ու նօտրում, և այդպէս իմ միտքը կերպարանաւորելուց յետոյ ասում. «Այս բան քահանային թէ միայն ըստ մարդկութեան ծնւաւ Աստուածածին զՅիսուս Քրիստոս հաւասար է մոլորութեան Նեստորի, որ զսուրբ Աստուածածինն՝ մարդածին անւանէր»։ Այդ մեծ զբաղւորութիւն է, սրբազան տեարք։ Եթէ ես Նեստորի պէս կամենայի մարդածին անւանել կոյս Մարիամին, ես չէի բերել Նօայի մարգարէի և ս. Եղիսարեթի խօսքերը— «Խմանուէլ» և «Մայր Տեառն»։ Ես չէի ասել իմնաւորէլ Նշանակում է Աստուած ընդ մեզ. չէի ասել «Մայր Տեառն» համանիշ է «Մայր Աստուծոյ» բառին, մայր Աստուծոյ ասողը Նեստորի պէս մարդածին ասել չէ կամենում, այլ Աստուածածին։ Այս ճշմարտութիւնը փայլում է լոյսի պէս իմ գրքի 58 և 59 երեսներին վրայ և ոչ մի տարակուսանաց տեղիք չէ տալիս ճշմարտասիրաց։ Ահա և ս. Ներսէս Շնորհաւորն՝ Քրիստոսի մէջ բաժանելով Աստուածային անմարմնական ծագումն մարդկայինից՝ ասում է. «Ծնեալն ի Հօրէ անմարմնաբար, ծնաւ ի մօրէ ըստ մարմնոյ»։ (Մար. Ընդ. երես 124)։ Եւ ով չէ հասկանում որ «ծնաւ ի մօրէ ըստ մարմնոյ» ասելով, Շնորհաւորն խօսում է Քրիստոսի ոչ թէ աստուածային ծննդեան մասին, «որ ի Հօրէ էր», այլ միմիայն ըստ մարդկութեան ծննդեանը մասին, որ ի մօրէ էր։ Մենք խոստովանում ենք որ «Որդին Աստուծոյ եղաւ որդի մարդոյ». խոստովանում ենք, որ մի Քրիստոսն է որդի Աստուծոյ և որդի մարդոյ, և կրկնում ենք՝ ոչ Նեստորի, այլ Շնորհաւոր Ներսէսի հետ թէ «Յղացաւ որպէս զմարդ, այլ ի Հօրւոյն Սրբոյ որպէս զԱստուած»։ յնաւ ի կնոջ որպէս զմարդ, այլ ի կուսէ... որպէս զԱստուած»։ (Ընդ. երես 127)։ Նրբ ասում ենք «Քրիստոսը ծնւեցաւ կոյս Մարիամից, այդ նշանակում է ծնւողն էր Աստուած և մարդ ճշմարիտ, վասն զի «Քրիստոս» բառը նշանակում է Աստուած և մարդ։ Այսպէս է երգում մեր եկեղեցին «Զքեզ աղաչեմք՝ անսկզբնակից Հօր որդի, որ այսօր նախաստեղծին բնութեամբ ի կուսէն ծնար Աստուած եւ մարդ (կանոն Ը)»։ Որ եկիր ի կատարումն կանխասաց մարգարէիցն, յանձն առեր մարմնանալ ի սրբոյ կուսէն մարդ ճշմարտապէս։ (Կանոն ճ)։ Միթէ «մարդ» և «մարդ ճշմարտապէս» ասելով՝ եկեղեցին կամենում է սուրբ կոյսին մարդածին անւանել, քան, և մի լիցի։

Ահա և մեր լաւ աստուածաբաններից մէկը՝ Միք. Եպիսկոպոս Սալլանթեանն է ասում. «Որ էրն ճշմարիտ Աստուած յնութենէ Հօր Աստուծոյ ի յաւիտենից ծնեալ, նոյնն եղել ևս ճշմարիտ մարդ ի կուսէն ծնեալ։ (Կրօնադիտ. Քրիստ. երես 48)։

Ս. ԲԱՏ. ԲԵՂ-ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ.

(Պը շարունակելի)

Ժամանակագրութիւն

Յինանսների նախկին միւնիստր պ. Վիչնեգրադսկու տեղ պ. Վիտտէի նըշանակելը սպասել է տալիս մեծ փոփոխութիւնների Ռուսաստանի ֆինանսական կեանքի մէջ. նոր նախարարը իրան յատուկ եռանդով սկսել է քննել պետութեան տնտեսական վիճակը և միջոցներ որոնել տէրութեան գանձարանը բարւոք վիճակի մէջ դնելու, որ խանգարւած էր անցած տարիների երաշտի և խօլերի պատճառով և այլ և այլ ծախսերի չնորհիւ: Այժմ նախարարութեան կից գործում են մի քանի յանձնաժողովներ ամեն մէկը յատուկ նպատակով: Արմատական փոփոխութիւնների է ենթարկւում պետական բանկի կազմակերպութիւնը այն մտքով, որ դիւրացւին վաճառականների համար փոխառութիւնները, որոնց առևտրային գումարը աւելի մատչելի պիտի դառնայ ընդհանրութեան համար, և բանկի գործունէութիւնը աւելի լայն ծախս ստանայ: Այդ նպատակով ի միջի այլոց մտադրւում է ընդունել բանկի մէջ վիճակահանութեան տոմսերի ազատացումը և բաց անել ամեն տեղ նոյն իսկ ծխական դպրոցների և հոգաբարձութեանց կից, խնայողական գանձարաններ: Մտադրութիւն կայ նաև որոշ տոկոս առնել պետական գանձարանի օգտին 500 և աւելի արժեքող բնակարան վարձողներից: Նորքնութեան են ենթարկւած երկաթուղային տարիֆները: Այժմ առանձին մի յանձնաժողով զբաղւած է գաղթանութեանց խնդրով, երևան է բերւում բոլոր դատարկ հողերը, մանաւանդ արևմտեան և հարաւային նահանգներում և Կովկասում, որոշում է Խրքան ազգաբնակչութիւնը կարող է զբաղւել կնիքակրել և մտադիր է կանոնաւորել գաղթական գործը, նպաստելով մանաւանդ ռուսապատակ և ուղղափառ տարրի գաղթելուն ազատ տեղերում: Հարց է արծարծւած նաև անհող կամ սակաւ հող ունեցող գիւղացիների մասին և ամեն ջանք է գործ դրւել և երկրագործական դասի վիճակը բարւոքելու համար:

Ռուսաց մայրաքաղաքների լրագիրները հաղորդում են, որ նախարարութեան մէջ հարց է ծագել արգելելու սոււսուրը տօն և կիրակի օրերը և միևնոյն ժամանակ առանձին

ուշադրութիւն է դարձւած և տօն օրերը կրճատելու անհրաժեշտութեան վրայ, որովհետև այդ օրերը ռուսաց ժողովուրդը իրան տալիս է արբեցութեան և շաշտ կեանքի: Ռուսաց տօնների թիւն այնքան մեծ է, որ մի քանի նահանգներում գիւղացիները՝ ըստ տեղական սովորութեան՝ տօնում են 125—150 օր, ուրիշ խօսքով տարւայ մի երբորդ մասիցն էլ աւելի ժամանակ: Բացի եկեղեցական տօներից, յաճախ յօրինում են և նորերը, որոնք առաջանում են առ հասարակ անպաշտութիւնից, նախնի կուսպաշտական ծիսակատարութիւններից և այլն:

Ինչպէս լսում է, փոստային վարչութիւնը ուզում է փոփոխել փողաւոր ծրարներով դրամ ուղարկելու այժմեան ձևը: Իրամները այլ ևս ծրարներով չը պէտք է ուղարկւին, այլ փոխադրելով, այսինքն փող ուղարկողը փոստայից կըստանայ անդորրագիր, իսկ ում ուղարկւում է փողը՝ նա կըստանայ այդ անդորրագրի կտրօնը համապատասխան գումարի, որի գօրութեամբ կարող է ստանալ դրամը այնտեղ, որտեղ ապրւում է: Այս կարգադրութիւնը մեծ յարմարութիւններ կունենայ, թէ պօստային վարչութեան համար և թէ հասարակութեան, առաջինը նրա համար, որ ենթարկւած չի լինել շարունակ վերտանգի և աւազակների կողմից կողոտումների, ինչպէս պատահում էր փողերը փոխադրելու ժամանակ, իսկ հասարակութիւնն էլ հարկադրւած չի լինել յայտադրել վաւերացնելու համար դէս ու դէն վազել և ի գուր ժամալաճառ լինել:

դրականութիւն

Խմբագրութիւնս ստացաւ «Հայոց դիր» գիրքը, որ «աշխատասիրեց Խասակ Յարութիւնեանց, ռուսացի հոգեբանութեան և տրամաբանութեան Ներսիսեան դպրանոցում»: Ընթերցողներին յայտնի է, որ 1888 թիւն այս հետազոտութիւնը ներկայացւած էր Սահակ—Մեղրուպեան մըըցանակաբաշխութեան և ստանաւ էր ամբողջ մրցանակով:

Յակ. Ղազարեանի քրդական լեզենդա «ֆերօ» արտատպւած է «Աղբիւրից» առանձին գրքով և արժէ 20 կ.: Մեր աշխատակիցներից պ. Վ. հետեւել կտրծիքն է յայտնում երկ-

տասարդ հեղինակի այս գրւածքի մասին:

«Մաքուր և թեթեւ լեզուն, աշխոյժ ոճը, քրդական կեանքի իսկատիպ և կենդանի նկարագիրները և խելացի տենդենցիան» հաճելի են դարձնում այս գրքոյի ընթերցանութիւնը: Յանձնարարում ենք պ. Ղազարեանի «Ֆերօ» ընթերցաւէր հայ ժողովրդին և պատանիներին»:

դեղարուեստ

Թատրոն

Հինգշաբթի, ամսոյն 5-ին հայ դերասանական խումբը առաջին դերբաւտ. Յասմիկի, ներկայացրեց «Փարիզու աղքատներ» յայտնի դրաման 5 գործ. և առաջաբանով, թարգմ. Ֆրանսերենից:

Խաղը ընդհանրապէս լաւ անցաւ. դերասաններից պ. Արէշեան (Բլանդրո) շատ լաւ տարաւ իր դերը, իսկ այնտեղ ում Վիլյուրիւնը (Աբրահամեան) արբեցնում է նրան և աղա կալանաւորել տալիս, և այս վերջինս թքում է նրա երեսին, Արէշեան այնքան բնական էր, որ աւելին չէր կարելի սպասել:

Այդ երեկոյ առաջին անգամ ըեմ էր գուրս եկել տ. Յասմիկ (Սիլիտա): Տիկինը խաղում էր բաւական լաւ, ազատ, թէև նրա արտասանութիւնը մատնում էր հայերէն լեզուն լաւ չիմանալը: Տ. Յասմիկը վերջել էր այնքան աննշան դեր, որ չէ կարելի այժմեանից ոչինչ առել նրա բեմական ընդունակութիւնների մասին:

Պ. Աբրահամեան սեղանաւորի անշնորհակալ դերում լաւ էր: Պ. Տէր-Դաւթեան շատ աշխուժով տարաւ իր դերը: Միւսներն էլ իրանց միջակ խաղով չը փչացրին դերերը, այնպէս որ ամբողջութիւնը տալաւորիչ էր և փոքրաթիւ հասարակութիւնը դո՛սրտով հեռացաւ թատրոնից:

Երաժշտութիւն

«Մշակի» մէջ կարդում ենք. «Կարա-Մուրզան նոյեմբերի 7-ին տալու է մի կօնցերտ. խումբը կազմւած է 35—40 հոգի երգեցիկ կանանցից: Կօնցերտի համար որոշած երգերը կազմւած են ազգային և ժողովրդական երգերից, մուծւած են նաև մի քանի եւրոպական եղանակներով երգեր: Բացի մի երկու երգերից, մնացածները բոլորովին նոր երգեր են: Երգերիցն աւելի ուշադրութիւն են

գրաւում ժողովրդական նոր երգերը և իրիմեան Հայրիկին նւիրած «Օրհնանք»:

Մամուլի տեսութիւն

Ձարմանալի արագութեամբ է գրնում արտասահմանում եկեղեցու աշխարհականացումը: «Нечужа» շաբաթաթերթի վերջին №-ում կարդում ենք.

«Լոնդոնի Սիդի արուարձանի յայտնի քահանաներից մէկը իր քարոզի համար նիւթ նորերս ընտրել էր նորմալացի թատերերէ իբէնի, իբրեւ ժամանակակից ուսուցիչներէ մէկի գրեւծքները, և մանրամասնորէն բնորոշեց նրա իդէալները և ստեղծագործութեան եղանակը: Այդ քարոզը մեծ հասարակութիւն գրաւեց և հ. Շետտեմպօրթը մտադիր է խօսելու մի շարք քարոզներ իբէնի, անգլիացի իմաստասէր Ռուսկինի և Լ. Տոլստոյի մասին: «Եթէ ունին ոչ ծխական եկեղեցի, ինչպէս օգտուէտ անենք այն»: Հարցնում է պատկառելի քահանան, կան բազմաթիւ մարդիկ, որոնք կարելի ունեն աւելի շատ բանի քան թէ հասարակ քարոզն է: Նրանք գալիս են եկեղեցի կամ երաժշտութեամբ զարնաւաւու կամ առանձնապէս հետաքրքրական քարոզները լսելու: Երբեք ոչ ոք չի կարող մարդկանց կարեւր եկեղեցու հետ (իսկ նրանց թիւը տարէց տարի աւելանում է) անհրաժեշտ է նրանց տալ եկեղեցու մէջ Դանտէի, Միլտոնի, իբէնի հեղինակութեանց քրիստոնէական մեկնութիւնները կամ քրիստոնէական հայեցողութեան այնպիսի մի պատմական անցքի մասին, ինչպէս օր. Ֆրանսիական յեղափոխութիւնն է: Լ. Տոլստոյի գրեւծքները՝ անգլիացի քահանայից եկեղեցու ամբիոնի վրայ բացատրւած—միթէ այդ ժամանակ բնորոշիչ յատկութիւնն է:

«Новости» լրագրի Կ. Պոլսի թղթաւիցը մի նոր տեղեկութիւն է հաղորդում այն կարգերի մասին, որ թաւաւորում են տաճրական պետութեան մէջ:

Տաճկաց տէրութիւնը ստացաւ անմիջապէս կողմէն ծովահէնների մասին, որոնք տէր են դարձել Սև ծովի վրայ: Այդ ծովահէնները համարեա թէ բոլորը՝ մաքսանենգութեամբ պարապող լազեր են, նրանք իրանց ձեռքին ունին 200—300 ա-

ռազաստաւոր նաւ: Լազերը այդ նաւերը բեռնաւորում են զանազան ապրանքներով ռուսական նաւահանգիստներում, Գլիմում և ռուսաց ամբողջ ծովագերքի վրայ, մինչև Բաթում: Մաքսանենգած աղը, ծխախոտը, նաւթը, չիթը, մահուդը և այլն հանում է Սև ծովի տաճրական եզրին, Տրապիզոնից սկսած մինչև Բոսֆորի բերանը: Տաճկաց կառավարութիւնը դժար դրութեան մէջ է ընկած: Լազերը արագաձիգ հրացաններով են զինաւորւած և ունին բազմաթիւ համալսողներ և ծածկողներ ամբողջ ծովերի վրայ:

«Եթէ ամեն մի նաւի նաւաստիների թիւը 8—10 հաշւենք, մաքսանենգների թիւը հասնում է 2,000—3,000-ի: Մինչդեռ, դրա հետ կուտուի համար միայն երեք շոգենաւ կայ, մէկ արքունական, մէկ՝ պետական պարտքի կառավարութեան, որին զիջւած է աղի մեղմալաւաւութիւնը և մէկն էլ ծխախոտի մեղմալաւաւ ընկերութեան: Ամենածիծաղելին այն է, որ լազերը կազմակերպւած են կարծես թէ պատերազմի համար. գերերներով նրանք ափ են իջնում, բանակ են դնում, խրամով շրջապատում, մի խօսքով՝ պատերազմի կազմի դերքն են ընդունում: Վայ նրան, ով որ կը մօտենայ իրան այն ժամանակ, երբ նրանք զբաղւած են մաքսանենգութեամբ: Ծովահէնները խիղճն և եթ սկսում են անխնայ հրացանաձգութիւնը, նրանք սպանել են արդէն բաւականի թիւով մաքսատան վերակացուներ: Նրանց գործունէութեան շրջանը շարունակ ընդարձակւում է... կառավար. ոչինչ միջոցով առաջը չէ առնում, և ծովահէնները դառնում են օրէցօր աւելի համարձակ, յանդուգն. նրանց յաջողում է խաբել նախ և առաջ տաճկաց հիւպոթոններին ռուսական նաւահանգիստներում, մանաւանդ Բաթումում, որոնք տալիս են լազերին առողջապահական վիպականներ, որոնց մէջ բեռը նշանակւում է «ապրանք» կամ «զանազան ապրանք» անունով: Ռուսաստանը ոչ մի կերպ մեղաւոր չէ այդ բանի մէջ, նա չէ կարող արգելել լազերին բեռնաւորել իրանց նաւերը ռուսական նաւահանգիստներում: Տաճկաստանը ինքը պէտք է պահպանի իրան մաքսանենգներից, սակայն տաճկաց կառավարութիւնը մտադիր չէ սկսելու լազերի դէմ դժար և թանգ սրտեցող կռիւ: Նա խկապէս չէ կամենում

թափել մահմեդականի արեւն, մանաւանդ որ լազերը վնասում են ոչ թէ գանձարանին, այլ քրիստոնէաներին (պետական պարտքի վարչութեան և ծխախոտի մեղմալաւաւ ընկերութեան):

Այս ևս նոր ապացոյց թէ ինչպիսի կանխակալ մտքերով է ղեկավարւում տաճկաց կառավարութիւնը իր ներքին քաղաքականութեան մէջ:

Թղթակցութիւն

Սարաւ, (Ջիւանշիրի գաւառ) 20 Յոկտ.

Կարդալով «Տարազ»-ի № 39-ում հազնուցեալ Դաւիթ-խան Աղալարովի Նւախի կոչող կալւածքի վաճառւելու մասին պարտքերի համար, աւելորդ չեմ համարում մի երկու խօսք ստել թէ Նւախի և թէ նրա կալւածատէրերի վերաբերմամբ: Նւախ—հողը ստացել է իբրեւ օժիտ իր հօրից Ահմատ-Յանի դուստր Բիքիւ-Յանումը, որը ամուսնացել է Ղազախեցի Հասան-աղա Աղալարովի հետ (վերջինս մասնակցել է Կովկասի շատ պատերազմներում Ռուսաց զօրքի մէջ, երբեմն հայ ազգի իշխան Բէհբուդեանի առաջնորդութեամբ, իսկ յետոյ Կոմս Լորիս-Մելիքեանի մօտ Ռուս-թրքական պատերազմում, յետոյ 1882 թէ 1883 թականներում վախճանւում է գեներալի աստիճանում), այդ ամուսնութիւնից ծնւում է նրանց միակ արու զաւակ Դաւիթ-Յանը: Հօր և որդու բնաւորութիւնը ամեն կողմով հակասում էին միմեանց, ինչքան հայրը—գեներալը հեզ և պարկիշտ, գործունէայ, քաղցրախօս էր, նոյնպիսի էլ Դաւիթ-խանը անհաշիւ և վատնող երիտասարդ էր: Հասան աղա Աղալարովը պաշտօնից ազատ ժամանակը և ապա պաշտօնաթող լինելուց յետոյ, իր ջանքն ու ճիգը գործ էր դնում բարեօրէնութիւն իր գիւղացիներին դրութիւնը և թէ կանոնաւորելու իր կալւածները տնտեսական կողմից: Նրան էին պատկանում բացի Նւախից՝ Ջիւանշիր գաւառի Առաջաձոր (Դովլանլու) գիւղը իր կուսական և գեղեցիկ անտառներով, Հաջի-Սամուր, Դոնդարու և Գրամուրչիկար գիւղերը Ձանդեագորի գաւառում, նոյնպէս անտառներով և շարօտատեղիներով: Հասան-աղան վախճանւում էր ժողովրդի համակրութիւնը և սէրը կենդանի ժամանակ, իսկ մահից յետոյ բարի անուն և յիշատակ

է թողել թէ թիւերը և թէ հայ ժողովուրդը մէջը, Նա յայտնի է այս կողմերում անունովս «երանալ» (գինեւալ): Գինեւալ Ազալարովը Նւախ կալածքի կենդրոնում շինել է մի ահագին և շքեղ տուն նոյնպիսի ահագին շտեմարաններով, ծառայող «գարդաներ» համար յատկացրած սենեակներով և անասունների ախոռատներով: Գինեւալի շինութիւնը շքեղապատւած է գեղեցիկ և ինքնարոյս ծառերով, որոնք փոքր անասունը նշմանութիւն են տալիս այս ծառաստանին: շինութեան մօտ է և գեղեցիկ ու շքեղ խաղողի այգի, Կախթիւ այցից բերած վաղներով: Անտառը լի է ամենագեղեցիկ ուրախ թռչուններով, որոնք են—թորոնջը և փափուկը, որ յաճախում են որսելու Գանձակից բարձրատիճան անձինքները, նոյնպէս և նահանգապետը: Գինեւալի օրովը շատ առաջ, նշանակւած էր կալածքին գլխաւոր կառավարիչ և գաղափարական գործերի հաւատարմաւոր շուշեցի պ. Ստեփան Իւզբաշեանը, որը յաջողութեամբ կառավարում էր կալածքը և պաշտպանում էր ամենայն հաւատարմութեամբ Ազալարովի շահերը շարունակ մինչև Գաւթ-խանի մահը: Տեսնելով Գաւթ-խանի անհոգութիւնը, սահմանակից կալածատէրերը վէճեր յայտնեցին դէպի Նւախ կալածքի մի մասի համար. պ. Իւզբաշեանը յետ էր մղում նրանց ապօրինի պահանջները իրաւացի փաստերով, հիմնելով Սաբաւեցի վիաների ցուցմունքները վերայ, որոնց մէջ յայտնի է Աբրահամ Ղուլիեանցը, որ կէտ առ կէտ գիտէ Նւախ հողի սահմանները:

Իսկ կալածքի մէջցից ու ցան սպառող Ջինլու ցեղում Գաւթ-խանի մահից յետոյ առաջ են եկել ինքնակոչ և մանր-մունը «բէգեր», որոնք ազատ և առանց արգելքների աշխատում են հողերից սեպհակաւանայնել իրանց:

Գաւթ հողի բերելութեանը մասին, կարելի է ասել, որ Ջինլանը գաւառի գաղափարով, որը ընկած է Շուշիից դէպի Գանձակ տանող հին պոստային ճանապարհից դէպի հիւսիս-արևելք, Կուր գետի հովտում, Նւախ հողը ամենաարգաւանդն է և ամենայն տեսակ հացահատիկներ արտադրող, նամանաւանդ ցորենը և որիցը տալիս են առատ բերքեր: Այս հողը ամբողջապէս ջրարբի է, որովհետեւ է Թաւ Թաւից անընդհատ և յորդա-

հոս ու սեպհակաւան ջրանքներով: Եթէ Նւախը փորձած տնտեսի ձեռք ընկնէ, եթէ նա կանոնաւոր մշակի, բամբակ, օրիզ (չալթուկ), ցորեն ցանէին, շերամապտուածիւն մտցւի այստեղ, այն ժամանակ լինէր չէ կարելի անել: Կատարեալ հրաշքներ կը գործէին Նւախում: Այժմ նա, կանոնաւոր մշակումից և փորձառու կառավարչից զուրկ լինելով, սպառնալիքները չի արտադրում: Մասնագէտները կարող են ծաղկեցնել այստեղ գիւղատնտեսական պարամունքները հնարաւոր ճիւղերը: Աշխատութեան համար կոսկածելը աւելորդ է. հողը լիովին է վարձատրում մշակի աշխատանքը: Հողը մշակում են Սարաւեցի և Արեշ գաւառի մի քանի հայաբնակ գիւղերի հայերը ծանր պայմաններով, ցորենի երրորդ մասը, իսկ օրիզի կէսն է վերցնում հայ-մշակը, մնացածը տեղական սովորութեամբ ստանում է կալածատէրը: Յանկալի էր, որ «ճարագում» յիշած սկորոնները ձեռք բերէին Նւախ կալածքը, դրանով նրանք կը թեթեւացնէին շատ հողագործի գիւղացիների թշուառ դրութիւնը, տալով նրանց հողի մշակութիւնը ձեռնարկ սպայմաններով:

ՍՈՒՆՆՅՈՒ

աֆորիզմներ (Շոպէնհաուէրի)

Ինչպէս քաղաքացիական պատիւը, այսինքն այն կարծիքը, թէ մենք արժանի ենք հաւատի, պաշտպանում է նրանց, որոնք ցանկանում են ազնիւ ապրել, նոյնպէս ասպետական պատիւը, կամ այն կարծիքը թէ մեզնից պէտք է վախենան, պաշտպանում է նրանց, որոնք բռնաբարում են ուրիշներին: Հասկանալի է, որ այդպիսի մի պատիւ կարող էր ծագել միայն աւագակ-ասպետների մէջ միջին դարերում:

Ոչ մի շամանդադ, ոչ մի հիւլէ չէ ոչնչանում, մինչդեռ մարդու հոգին վախում է, որ մահը նրան կոչւնչացնէ:

Դուք գանգատուում էք, որ ժամանակը չուտ է անցնում: Նա չէր անցնիլ այդպէս չուտ, եթէ այն ինչ որ նա իր մէջ պարունակում է, արժանի լինէր շարունակելուն:

Ut mundus, sive homo summom ac veram felicitatem adipisceretur, ante omnia oportet tempus sistere. Այդ լատիներէն առածքը պատկանում է իրան Շոպէնհաուէրին: Նա նշանակում է. «Որպէսզի աշխարհը և մարդիկ արժանանան իսկական բախտին, հարկաւոր է որ ժամանակը կանգնէ»:

All the world is a stage, and all the men and women the players on it (աշխարհս բոլոր է, իսկ մարդիկ և կանայք դերասաններ են): Շատ իրաւացի է: Ամեն մի մարդ, անկախ այն հանգամանքից, թէ ինչ է նա իսկապէս և ինքն ըստ ինքեան ստիպւած է կատարել մի յայտնի, բախտից նշանակւած դեր, որի մէջ նրան դրնում են թէ անւան, թէ կարողութեան և թէ գաղափարակութեան գաղափար պայմանները: Այդ պատճառով, իմ կարծիքով, մարդկերանց ամենալաւ գնահատելու համար, պէտք է կեանքի մէջ ինչպէս և բեմի վրայ, դերասանին գանազանել այն դերից, որը նա կատարում է, ուրեմն և մարդու, ինչպէս մարդուն, գանազանել նրանից, ինչ որ նա իր անձով ներկայացնում է, այսինքն այն դերից, որը նա կատարում է հասարակութեան մէջ: Ինչպէս շատ անգամ բեմի վրայ ամենալաւ դերասանը ներկայացնում է թագաւորին, իսկ ամենալաւ աղքատին, նոյնպէս և կեանքի մէջ է:

խառն լուրեր

Մելանում (Իտալիա) մեռաւ 79 տարեկան մի հարուստ վաճառական, որ թողել է մինչև քսան միլիոն լիւրա կարողութիւն: Նա վարում էր շատ հանգիստ կեանք: Իր ազգականներին աչք անգլաւակ մարդը չի թողել ոչ մի կոպէկ. իսկ ամբողջ դրամագլուխը կտակել է միայն բանւորներին համար մի մեծ տան շինութեան, որոնք չունին ոչ մի պարամունք: Հանգուցեալի նախագծով, որ օրինաւոր մշակւած է, այդ շինութեան մէջ մտնող իւրաքանչիւր աղքատ կը գտնէ պարամունք և կեանքի ամեն յարմարութիւններ:

Ներկայումս Պարիզում սկսել են խնայող շատ խօսել Փրանսիական ձեմարանի մասին և այդ յայտնի

Հոգեւոր Ռեւանի, Մարմէի և Ռուսէի մահից յետոյ, երբ սկսեցաւ են ճոր ընտրութիւնները և սկսեց ի մատնացոյց անել «անմահացուներ»։ Սը- լանց թիւը հետզհետէ աճում է։ զբանց թիւումն է Ռեւանի տաղանդաւոր հե- տեորդ Անատոլ Ֆրանսուան։ Միւսներն ժամանակ լրագրները հաղորդում են ճեմարանի ուրիշ անդամներին, ան- մահներին վտանգաւոր այլ և այլ հիւանդութիւններին մասին։ Նոյնպէս հոգեկան հիւանդութեան մէջ է գըտ- նում և բանաստեղծ Սիւլլի Պրելզո- նը։ Շատ հետաքրքրական երևոյթ է, որ հիմա ձերանսխալում մտաւոր մշակներն մէջ շատ յաճախ են պա- տահում խելագարութիւն և ուրիշ հոգեկան խանգարումներ։ Այսպէս հի- ւանդ է և խելագարանցումն է և յայտնի բանաստեղծ վիպասան Գիւ դը Մօպասանը։

Նրուստադէմի վանքերից մէկում վախ- ճանել է մի հայ կոյս 115 տարե- կան հասակում։ Պաշտօնական տեղե- կութիւնները երևում է, որ նա մտել է վանքը 17-ամեայ հասակում և ամբողջ 98 տարեայ ընթացքում այդ սրբակեաց միանձնուհին ոտը չի դուրս դրել այն տանից, ուր ապրելիս է եղել։

Խմբ.-Հրատ. Տ. Նագարեան.

Առաջին մասնաւոր հիւանդանոց
ԲԺՇԿԱՊ. Բ. ՆԱԽԱՍԱՐԳԻԱՆԻ

(Գուկիա, Վորոնջովի արձանի դիմաց)
Հիւանդներին ընդունում են ամենայն օր, բացի կիրակի օրերից

ԱՌՍԻՑՆԵՐԸ

Բ. Ա. Նախասարգեան—11—12 ժ. վերա- բուժութեան (ու ատամնացաւի) սիֆիլիսի եւ աղքատի։
Դ. Գ. Ռոդիկովսկի—10—11 ժ. ներքին, ե- րեխայոց եւ կանանց ց.
Կին-բժիշկ Մ. Ա. Իսահանեան—11½—12 ժ. կանանց եւ երեխայոց ց.
Մ. Զ. Զանաւեան—12—12½ ժ. կանանց ց. եւ մանկաբարձութեան.
Ի. Փ. Պրոսպասկի—12—1 ժ. ականջի կո- կորդի եւ քթի ց.
Ա. Պ. Այսրասկեան—12½—1 ժ. ներքին եւ երեխայոց ց.

ԵՐԵՎԱՆԵՐԸ

Ա. Բ. Աշեղեզեւ—5—6 ժ. ներքային ց. եւ ելկտրաբուժութեան։
Ա. Մ. Փոդոլսկեան—5—6 ժ. երեխայոց եւ ներքին ց.
Բ. Ա. Նախասարգեան—6—7 ժ.
Ա. Ա. Գալստիսկի—6—7 ժ. կաշի ցաւերի, սիֆիլիսի եւ վերաբուժութեան.
Վժար—50 կ.։ Համակործրդի [իօնսիլիումի] համար ատամին։

Հիւանդանոցի վերատեսուչ բժշկապետ
(ա. տ.) Բ. Ն ա ա ս ա ռ դ ե ա ն,

Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

№	Ո.	Կ.
1. «Աղբիւր» 84 թ.	.	3
2. " 87 "	.	3
3. " 83 "	.	10
4. " 85 "	.	10
5. " 86 "	.	10
6. " 88 "	.	4
7. " 89 "	.	3
8. " 90—2	.	3
9. Տարագ 91—92 թ.	.	6
10. Փայտաշէն խրճիթից սպիտակ տունը, պատկ.	.	60
11. Հսկայ միջին, պատ.	.	40
12. Ժան Բատ. Լիւիյի մանկ.	.	10
13. Ռսկե ձկնիկ, Պոռչկին	.	30
14. " II սերիս	.	5
15. Մշակում եւ անմշակ ծառիկները	.	30
16. Հար. Արամի արկած	.	50
17. Ֆրիտեօֆ դիւց. (պատկ.)	.	40
18. Բնար խօսնակ	.	50
19. Պօզնանի ուսուցչի օրագ.	.	20
20. Ա. Դօրե. Երկրի մանրամասն	.	15
21. Անդրեւսէն, Սոխայ եւ Խոզարած	.	15
22. Դիկեմ, Հարս եւ սկիւ	.	15
23. Դըրըգե-Կըն, պընդիւնային	.	25
24. Երեխաները եւ նրանց բարեկամները	.	40
25. Դ. Աղայեան, Արեգնազան	.	40
26. Տարք Անդոն եւ Հայկանոսը զեղեցիկ	.	40
27. Տիգօ, Դայի աղայիները	.	10
28. Ա. Մ. Ե. Պ. Ժաշակ (ընտիր բանաստ.)	.	25
29. Ն. Տ.-Աւետիքեան, Տեղագրական համակարգ	.	30
30. Օրացոյց մեծադիր պատկերազարդ 90 թ-ի	.	30
31. Փոքրադիր	.	15
32. Փ. Վարդ., Արեւելեան վիպաշար	.	20
33. Բանկական Լեզնեյս	.	20
34. Յ. Դաւարեան Գիւղէ	.	15
35. Դաշկայ, Թարգմ. Մ. Հախոտեանի	.	10
36. Արա-Մանուկ Եանը Երոշուի թարգ. Հ. Առաքելեան	.	2
37. Բաժիթի Միւր աղայեան, միւր աղայեան	1 ռ.	—
38. Պարսկական գրոյցներ վ. Փաթազեանց	.	10
39. Լեօ Վերջին վերջերի ա. մաս	.	30
40. Մրցումն «հասարակութեան հետ	.	40
41. Լեւոնտեանի Դիւ թարգ. Մ. Սարգսեան	.	30
42. Демонъ, Демонтовы	.	30
43. Վիկտոր Թեո. Լամարթին	.	15
44. Խոջընդուտ, Ալֆոնս Դօրէ	.	55
45. Գիւնգործի աղջիկը, վ. Փաթազեանի	.	10
46. Կնոջ կոշտակ	.	10
47. Խօշեր, Տարաթիւն Թոռմանեանցի	.	10
48. Փէրօ, Յակոբ Դաւարեանցի	.	15

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

Ա. Պարոյր Հայկազն եւ Մովսէս Խորենացի	25
Բ. Մ. Մանուկ եւ Մեարդի	25
Գ. Զմեռ (օրագրափիւ)	3 ռ. "
Դ. Մոգերի երկրպագութ.	3
Ե. Արշալոյս	3
Զ. Յիսուս Խոջակիր	3
Է. Անառակ որդի	3
Ը. Տրդատի Մկրտութիւն	1 ռ. "
Թ. Խորեան Հայրիկ	1 ռ. "
Ժ. Արամեան	1 ռ. "

«Աղբիւր» եւ «Տարագի» 1892 թ. պրէմիաներ.

1. Ֆրիդրիխ Երչեր, Թարգ. Բաժիթի
2. Նրա մայրը, վեպ Էմիլ Լիթմանի
3. Կոշտակ
4. Եւանգելիս
5. Նախնայ ուսուցիչներին. Դ. Աղայեանցի

«Աղբիւրի» եւ «Տարագի» ըստմանորդները
մանապարհաձախ չեն վճարում։

Բացում է առաջիկայ 1893 թականի ԱՂԲԻՐԻ եւ ՏԱՐԱԳԻ լրագրական թիւերը
Մանրամասնութիւնները հետեւեալ անգամ։

